

PAPER DETAILS

TITLE: HADIS EDEBIYATINDA MEZHEPLERE YAKLASIM FARKLILIKLARI

AUTHORS: Mehmet etinkaya, Mehmet Kubat

PAGES: 1112-1163

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2134298>

HADİS EDEBİYATINDA MEZHEPLERE YAKLAŞIM FARKLILIKLARI*

Differences of Opinions About Sects in Hadith Literature

Mehmet Çetinkaya** - Mehmet Kubat***

Öz

Hadisler Hz. Peygamber'e atfedilen söz, fiil ve takrirlerdir. Mezhep ise terim olarak dini anlama ve yorumlamada kendine has yaklaşıma sahip düşünce bütünü ve bu yaklaşıma göre oluşan ekolleşme olarak tanımlanmıştır. Mezhepler Hz. Peygamber'in vefatından çok sonra çeşitli görüş ayrılıkları neticesinde ümmette/Müslüman toplumda ortaya çıkan gruplardır. Hz. Peygamber döneminde mezhep olmamasına rağmen mezheplerle ilgili hadisler sahih, sünen ve diğer klasik tarih ve mezhep kitaplarında rivayet edilmiştir. Bu tür hadislerin rivayet edilmesinde birçok faktör olmakla birlikte mezhep taassubu en önemli sebeplerdendir. Bu çalışmada Ehl-i sünnet, Hâriciler, Kaderiyye/ Mu'tezile, Mürchie, Şia, Cehmiyye'yle ilgili hadis rivayetleri Mezhepler Tarihi açısından ele alınmış, keza mezhep faktörünün mezhepleri hedef alan hadis rivayetlerine etkisi incelenmiştir.

Abstract

Hadiths are the words, actions and declarations attributed to the Prophet Mohammed. Sects are the religious groups that emerged in the Muslim society as a result of various opinions long after the death of the Prophet. There was no sect in the time of the Prophet. However, it is seen that the hadiths about the sects are narrated in authentic, Sunan and other classical history and sectarian books. Although there are many factors in the narration of such hadiths, sectarianism is one of the most important reasons. That situation weakens the possibility that the hadiths related to sects belong to the Prophet. In this study, firstly, the hadith narrations about Ahl as-sunnat, Kharijis, Qadariyah/Mutazilah, Murjie, Shia, Jahmiyya were discussed in terms of History of Sects. Then, the effects of sectarianism on hadith narrations which targeting sects was examined.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mezhep, Ehl-i sünnet, Hariciler, Mürchie.

Key words: Hadith, sect, Ahl as-sunnah, al-Mutazilah, Khawarij.

* Bu makale, "Mezhebi Taassubun Hadis Yorumuna Etkisi" adlı doktora tezinin beşinci bölümünün üçüncü başlığından faydalanılarak hazırlanmıştır.

** İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi. Malatya, Türkiye / cetinkayammhmt1@gmail.com / ORCID ID: 0000-0003-2943-3494

*** Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Malatya, Türkiye / mehmet.kubat@inonu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6729-7652.

Başvuru | Submission

29.11.2021

Kabul | Accept

31.12.2021

Yayın | Publish

31.12.2021

DOI: 10.18403/emakalat.1037130

Giriş

Mezhep sözlükte “gidilen, tutulan, izlenen yol; bir dinin görüş farkları sebebiyle ortaya çıkan kollarından her biri” demektir.¹ Din, dünya, siyaset ve insan ekseninde oluşan ve gelişen mezhepler, dini zümreleşme faaliyetini temsil eder. İslamî kaynaklarda mezhep kavramı yerine daha çok *fırka*, *nihle*, *makâle*, *millet*, *hevâ* gibi terimler kullanılmıştır.² Mezkûr kavramlardan mezhep, nihâl ve makâlât kavramları Kur’ân’da geçmemektedir. Hadislerde mezhep kavramı kullanılmamış, ümmetin düşeceği ihtilâflar genellikle “f-r-k” (فرق) kökünden türeyen kelimelerle ifade edilmiştir.³

Mezhepler bir dini benimseyen toplumların özellikleri sonucu kazandıkları formlardır. Bu formlarda sosyal çevrenin, siyasi olayların, eski inanç ve kültürlerin bazı izlerini görmek mümkündür.⁴ Literatürünü oluşturabilen her mezhebin edebiyatı kendi inancına uygun olarak gelişir. Bu durum aynı zamanda lokal ve mezhepsel etki faktörünün rolünü açıklar.

Sünnî hadis literatüründe doğal olarak Ehl-i sünnet ve’l-cemaat mezhebinin özelde de Ehl-i hadis’in itikadının etkileri görünmektedir. Bu etki detayda birçok farklı tasarrufları barındırmaktadır. Mezhepsel rengin en açık olduğu sahalardan biri de Ehl-i sünnet mezhebinin işaret eden rivayetlerle diğer mezheplerin dalâletlerinin gösterildiği çalışmalardır. Bu çalışmalara hadis ve sünen edebiyatı dahildir. Ehl-i hadis reddiyelerle diğer mezheplerle mücadele ederken, câmi’, sünen ve sahih derlemeleriyle diğer mezheplere reddiye ve tatlîl faaliyetlerinde bulunmuştur.

İtikadî mezhepler genel olarak kendilerinin hak yolda, diğerlerinin dalâlette olduğunu ispat gayreti içinde olmuşlardır. Bu gayretin neticesi olarak hadis klasikleri yazılmadan önce ve yazıldıktan sonra da mezheplerle ilgili hadisleri, hadis mecmualarında, mezhebî savunuların yapıldığı kitaplarda yer bulabilmiştir. Bu hadislerin bazıları bazı muhaddisler tarafından sahih ve hasen olarak da kabul edilmiştir. Seneti muttasıl, ravileri sika bazı hadisler incelendiğinde

* Bu makale, “Mezhebî Taassubun Hadis Yorumuna Etkisi” adlı doktora tezimizin beşinci bölümünden faydalanılarak hazırlanmıştır.

¹ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 5. baskı (İstanbul: Beyan Yayınları, 1987), 550.

² Bkz. Ebû Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zahiri İbn Hazm, *el-Fasl fi’l-mîlel ve’l-ehvâ’ ve’n-nihâl*, ed. Ahmed es-Seyyid Seyyid Ahmed Ali (Kahire: el-Mektebetu’t-tevfikiyye, t.y.), 1: 365-370.

³ Bkz. Tirmizi, “Fiten”, 7; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî İbn Hanbel, *Müsned* (Kahire: Dârü’l-Hadis, 1995), 1: 18.

⁴ İlyas Üzümlü v.dğr., “Mezhep”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 527; Muzaffer Barlak, *İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Anlayışları -I- Eş’arîler*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 11-12.

bu tür hadislerle istenilen anlamın çeşitli tasarruflarla kazandırıldığı görülecektir. Birden çok mezhebin itibar ettiği, bir şekilde şöhret kazanmış hadislerde bu durumu mütalaa etmek mümkündür.

“Kitâbu’l-fiten”, “Kitâbu’l-melâhim” ve “Eşrâtu’s-sâa”⁵ gibi bölümlerde gelecekte haber veren apokaliptik rivayetler, Hadis edebiyatının önemli konularındandır. Hadis literatüründe gelecekte vuku bulacak iç kargaşa ve savaşlardan bahseden fiten-melâhim bölümü temel hadis konularından biri olarak kabul edilir. Nitekim fiten-melâhim, *câmi*’ türünün sekiz ana bölümünden biridir.⁶ Hadis kitaplarında genelde fiten bölümlerinde, bazen sünnet, mukaddime, menâkıb, istitâbe gibi bölümlerde, bazen de bağlantının zayıf olduğu bir başlık altında, Örneğin *Müslim*’de zekât bölümünde, bu tür rivayetlere rastlamak mümkündür.

Hiz. Peygamber’in vefatından yaklaşık 25-26 yıl sonra yaşanan iç savaşlardan sonra oluşmaya başlayan fırkalarla ilgili rivayetlerin sıhhati genelde tartışmalıdır. Hiz. Peygamber’den sonra oldukça geç bir dönemde oluşmaya başlayan mezhepler hakkında varid olan rivayetler bir problem olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu hadisler ilgili mezhebin başlığında ele alınacaktır. Söz konusu kaynaklarda mezhebin adı verilmeden görüşlerinin hedef alındığı ifadeler ise o kadar çoktur ki bunların tümünü bir makale çerçevesinde değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle bu makalede kaynaklarda mezhebin adı verilerek ya da bir cemaatin özelliklerinden bahsedilen hadisler dikkate alınacaktır. Öte yandan mezhep adı verilmeden mezhepsel görüşlerin hedef alındığı rivayetler gerekli görülen yerler hariç dikkate alınmayacaktır.

Başta *Kütüb-i sitte* olmak üzere özellikle *câmi*’ler ve bazı sünenlerde *fiten*, *sünne*, *mukaddime* gibi bölümlerde belli bir mezhebin adının veya özelliklerinden bahseden bazı hadislerin tahriri yapılmış olması hadis rivayetlerindeki bazı manipülasyonların boyutunu göstermekle beraber mezhepler arası mücadelenin şiddetine işaret etmektedir. Ehl-i sünnet-Mutezile, Ehl-i sünnet-Şia arasındaki mezhepsel mücadele ve gerilim örneklerinde olduğu gibi mezheplerin Hiz. Peygamber’e ve sahâbeye dayanan rivayetlere başvurmaları genel bir tavidir. Çünkü her mezhep hakkaniyetini göstermek, diğer mezheplerin dalâletlerini ortaya koyma adına kendisinin Hiz. Peygamber ve sahâbenin yolunda olduğunu ifade etmeye özel bir önem vermiştir. Bir mezhebin Hiz. Peygamber’in yolunda olduğunu söyleyerek buna dair hadisler ve sahâbeden nakiller yapması bir tepkime doğurmuş, diğer mezhepler de hadis ve

⁵ Bkz. Ebû Davûd. *Fiten*, *Melâhim* bölümleri; Müslim, t.y., “Eşrâtu’s-sâa”.

⁶ Kandemir, M. Yaşar, “Câmi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 94.

rivayet arayışında girmişlerdir. Bu yarış ve mücadele bazı hadis uydurmalarını da netice vermiş görünmektedir. Mezhep adı verilerek kehanette bulunulan rivayetlerin sahih olarak Hz. Peygamber'e ait olma ihtimali düşük olmaktadır. Genel olarak hadis tenkitçileri de mezhepler ve kurucuları hakkında varid olan rivayetleri mevzû sayarlar.⁷ Öte yandan *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* gibi eserlerde nakledilen sahih kabul edilen mârikin hadisi gibi rivayetlerde bazı tasarruflarla bazı anlamlar kazandırıldığı mülâhaza edilmiştir.

Yazıda araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur. Makalede öncelikle merkez ve ana konumda olan Ehl-i sünnet mezhebi ele alınacaktır. Ehl-i sünnet mezhebiyle ilgili rivayetlerin farklı özelliği diğer mezheplerle ilgili hadislerin menfi olması, Ehl-i sünnet'le ilgili hadislerin ise müspet olmasıdır. Ehl-i sünnet'ten sonra hakkında en çok hadis rivayeti olanlar sıralamasına uyarak Hâricîler, Mu'tezile, Mürchie, Şîa ve Cehmiyye hakkında gelen rivayetler ele alıp değerlendirilecektir. Ayrıca bu çalışmada ilgili rivayetlerin sıhhat derecesine bakmaksızın irdeleyeceğiz.

1. Ehl-i Sünnet

Ehl-i sünnet, Müslümanların büyük çoğunluğunu, ana gövdeyi, esas bünyeyi temsil eder. Selefiyye/Ehl-i hadis grubu ise Ehl-i sünnet'in ana kollarındandır. Ehl-i sünnet'in tam adı 'Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'dır. Buradaki sünnet ifadesi, Hz. Peygamber'in İslâm'ı anlamaya ve yaşamaya bağlılığı ifade eder. Cemaat kavramı ise Müslümanların büyük ekseriyetini (sevâd-ı a'zam) ya da Hz. Peygamber'in ashâbını ifade eder.⁸ Bu tarife göre Ehl-i sünnet ashop cemaatinin yolunu takip edenlerdir.⁹

Ehl-i sünnet'in ana kollarından biri de Selefiyye/Ehl-i hadis'tir. Ehl-i hadis'in hadis edebiyatında kültürel ve sosyal etkinliği elinde tutan topluluk olması Sünnî hadis literatüründe Ehl-i hadis yaklaşımının hâkim olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla hadis konusunda Ehl-i sünnet başlığı altında daha çok Ehl-i hadis'in faaliyetleri söz konusu olmaktadır. Ehl-i hadis'in müstakil bir itikadî mezhep olduğu da ifade edilmiştir. Örneğin Eş'arî bütün mezhepleri on gruba ayırır ve Ashâb-ı hadis'i de on mezhepten biri olarak

⁷ Bkz. Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takribi'n-Nevevî*, ed. Abdülvehhab Abdüllatif (Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1959), 1: 323-333; İlyas Üzüm v.dğr., "Mezhep", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 533.

⁸ Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnâtî Şâtubî, *el-Muvâfakât* (Huber: Dâru İbn Affan, 1997), 2: 258-260.

⁹ Y. Şevki Yavuz, "Ehl-i sünnet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 525.

sayar.¹⁰ Ehl-i hadis'in hadisle isimlendirilmesinin sebebi, hadisle ve hükümleri rivayetlere dayandırmayla meşgul olup açık ve gizli kıyası kullanmamalarıdır.¹¹ Ehl-i hadis meselelerde muhakkak bir hadise dayanılması gerektiğini ileri süren bakış açısını temsil eder. Rivayetlere o kadar değer vermişlerdir ki onlar *ilmi* sadece hadis yazma ve rivayet etmek olarak anlamışlardır.

Sünnî literatürde cemaat, sünnet, Ehlü's-sünne kavramları bazen hadislerde bazen sahabe ve tabiün sözlerinde mezhebin adına işaret edilerek tebcil edilmiştir. Örneğin birçok hadis kitabında ve *Tirmizî*'de geçen "Ümmetimden daima hak üzere olan bir taife olacaktır" hadisi¹² genel kabul gören hadislerdendir. Bahsi geçen 'daima hak üzere olacak bir topluluğun' olacağı öngörüsü kabul edilmiş bu topluluğun da Ehl-i sünnet olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır. Keza Ehl-i hadis hadiste haber verilen doğru cemaatin kendileri olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır. Buhârî onların Ehl-i ilim olduğunu söyler.¹³ Buhârî'nin Ehl-i ilim'den kastı Ehl-i hadis'tir. Tirmizî de "onlar Ehl-i hadis'tir" notunu ekler.¹⁴

Erken dönem hadis kaynaklarında *Ehl-i sünnet* tabiri görülmemekle beraber 'sünnet' ve 'cemaat' kelimeleri ziyadesiyle kullanılmıştır.¹⁵ Günümüze ulaşan kaynaklar içinde Ehl-i sünnet tabirini ilk kullanan Ahmed b. Hanbel'dir.¹⁶ Ehl-i sünnet tabiri Kur'an'da yer almamıştır. Lakin "O gün nice ağaran yüzler vardır" Âl-i İmrân 3/106 ile 'Ehl-i sünnet ve'l-cemaat' mezhebinin kastedildiği İbn Abbas'a nisbet edilme¹⁷ örneğinde olduğu gibi zaman zaman bazı ayet tefsirlerinde bu tarz yorumlara başvurulmuştur. Keza "Yaratıklarımız arasında hakka götüren ve o yolda âdil davranan bir topluluk da vardır" el-A'râf 3/181 ayetinin Ehl-i sünnet'i gösterdiği iddiası¹⁸ da bu minvaldedir.

¹⁰ Ebû'l-Hasan b. Ebû Bîşr Ali b. İsmail b. İshak Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfû'l-musallîn*, thk. Naim Zarzûr (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1990), 65.

¹¹ Ebû'l-Feth Tâcüddin Muhammed b. Abdilkerîm Şehristânî, *el-Mîlel ve'n-nihal*, thk. Emir Ali Mehnâ ve Ali Hasan Fâûr (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2001), 245.

¹² لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي عَلَى الْحَقِّ Tirmizî, "Fiten", 51.

¹³ Buhârî, t.y., "İ'tisâm", 10.

¹⁴ Tirmizî, "Fiten", 51.

¹⁵ Bkz. Tirmizî, "Fiten", 7; Nesâî, t.y., "Tahrîm", 6; Krş. Yavuz, "Ehl-i sünnet", 10: 525.

¹⁶ Bkz. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî İbn Hanbel, *er-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdika*, thk. Sabri b. Selâme Şahin (Riyad: Dârü's-Sebât, 2003), 96.

¹⁷ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünneti'n-nebeviyye*, ed. Muhammed Reşad Salim (Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986), 5: 134.

¹⁸ Şehristânî, *Milel*, 1: 20.

Ehl-i sünnet'i tebcil eden hadis rivayetleri vardır. Örneğin Hz. Peygamber'in her emirin arkasında namaz kılmayı, her halifenin idaresinde cihad yapmayı ve ehl-i kiblede olup vefat eden herkesin cenaze namazını kılmayı *Ehl-i sünnet*'in üç esası olarak açıkladığı rivayette¹⁹ mezhep adı açık olarak dile getirilmiştir. Keza Şehristânî'de (ö. 548/1153) geçen rivayette mezhebin tam adı açıkça ifade edilmiştir: Fırka-i nâciye Ehlü's-sünne ve'l-cemâa'dır.²⁰ Avf b. Mâlik rivayetinde hakeza Hz. Peygamber'e cennette olan fırka sorulduğunda o, "cemaat" olduğunu söyler.²¹

Hadislerde *Ehl-i sünnet ve'l-cemaat* adı bir mezhep olarak geçmez. Lakin sünnete uyma, cemaate uyma, çoğunluğa uyma, yöneticilere uyma üzerinden mesaj veren hadisler bütün *Kütüb-i sitte* eserlerinde mevcuttur. Bazı hadislerde doğrudan Ehl-i sünnet mezhebine de işaret edilir. Bazen de genel bir hakikate dair Hz. Peygamber'in buyurduğu hadis belli başlıklar altında verilerek ve yorumlarla Ehl-i sünnet'i işaret eder bir tarzda sunulmuştur. Bu hususta istenilen manayı ve mezhebi işaret için bölüm adları ve bab başlıklarından da yardım alınmıştır.

Ehl-i sünnet'in adlarından biri de *el-Cemaat*'dir. Hâriciler tarafından Ehl-i sünnet tekfir edilirken "Ehlu'l-cemaat'ın küfrün şehadet ederiz" ifadesi kullanılmıştır.²² Keza İbn Mende Ehl-i sünnet'in görüşlerini açıklarken (وَقَالَ أَهْلُ الْجَمَاعَةِ) "Ehlü'l-cemaat dedi ki" ifadesini kullanır.²³ Rivayete göre Hâriciler Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı kendilerine katılmaya davet ettiklerinde, o neden onlara katılmadığını bir metaforla anlattı. Bu metafora göre bir kavim yoldadır. Bir fırtına çıkar. Yollarını kaybederler. Bir yere yol çıkaramayınca bazıları sağa, bazıları sola gider kaybolur. Bazıları da yerinde kalır. Fırtına dinince sağ salim yollarına devam ederler. İşte bunlar Ehlu'l-cemaat'tır.²⁴

Tirmizî ve *Nesâî*'de "Cemaatten ayrılmayın, ayrılıktan sakının. Şüphesiz şeytan tek başına kalanlarla birlikte, iki kişiden ise uzaktır. Kim cennetin ortasını isterse cemaate yapışsın" rivayeti cemaate, çoğunluğa uymaya işaret eder.²⁵ Keza Hz. Peygamber'in "Allah'ın eli *cemaatin* üzerindedir, şeytan da cemaata muhalefet

¹⁹ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen Cürcânî el-Hâlimî, *el-Minhâc fî şuabî'l-îmân* (Beyrut: Dârü'l-Fîkr, 1979), 3: 180.

²⁰ Şehristânî, *Milel*, 1: 20.

²¹ Şehristânî, *Milel*, 1: 20.

²² وَنَشَهِدُ عَلَى أَهْلِ الْجَمَاعَةِ بِالْكُفْرِ İbnü'l-Arabî, *el-Mu'cem*, 1: 369.

²³ Muhammed b. İshak b. Yahya İbn Mende, *Kitâbü'l-îman*, thk. Ali b. Muhammed el-Fakîhî, 2. Bs (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 1: 331.

²⁴ Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyad el-Basrî İbnü'l-Arabî, *el-Mu'cem*, thk. Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseyinî (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1997), 1: 369.

²⁵ Tirmizî, "Fiten", 7; Nesâî, "Taḥrîmü'd-dem", 6.

edenle beraberdir,”²⁶ hadisinde *cemaat* kelimesi üzerinden Ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebine ima yapıldığı hissedilmektedir. Yine *Sahîh-i Buhârî*'de de geçen benzer bir rivayette cemaatten az da olsa ayrılanların İslâm'dan çıkmış olacakları ve cahiliye ölümü üzere ölecekleri ifade edilmiştir.²⁷

İbn Mâce'de “*Hulefâ-yi Râşidîn ve mehdilere ittiba etmek*” adlı bab başlığındaki hadislerde Hz. Peygamber kendisinden sonra vuku bulacak ihtilaflara karşı sünnetine ve halifelerine uymayı tavsiye etmiştir.²⁸ Bir hadiste Hz. Peygamber, *Hulefâ-yi Râşidîn*'in sünnetine uymayı tavsiye eder ve sonradan ortaya çıkan yeni şeylerden, bid'atten sakındırır. Her bid'atin de dalâlet olduğu vurgulanır.²⁹ Bir diğer hadiste ise mü'minin yular takılmış deve gibi olduğu, hangi tarafa sevk edilirse gideceği açıkça ifade edilir. Aynı bölümde cedeli getirenlerin, cedelle uğraşanların yoldan çıktığını Hz. Peygamber, bazı ayetler okuyarak delillendirir. Dolayısıyla cedel ilmiyle uğraşan kelâmcıların sapkınlığına hadislerle işaret edilmiş olmaktadır.³⁰

Keza *Ebü Dâvûd*'da geçen “Cemaatten ayrılmayın, zira sürüden ayrılanı kurt kapar”³¹ rivayeti de çoğunluğun inandığı gibi inanmayı, yani ‘cemaatı’ tavsiye eder. Kurt benzetmesini kullanan bir diğer rivayet şöyledir: “Allah'ın eli cemaat üzerindedir, eğer biri cemaatten ayrılırsa onu şeytan kapar, kurdun sürüden koyunu kaptığı gibi.”³²

Sahih ve uzunca bir hadise göre, insanlar Hz. Peygamber'e hayır hakkında sorarlarken, Huzeyfe b. el-Yemân ise hep kötülük hakkında sorardı. Bir defasında Huzeyfe b. el-Yemân yine şerli dönemde ne yapacağını sorunca Hz. Peygamber “Müslümanların topluluğundan ayrılma ve onların idarecilerine itaat et!” buyurur.³³ Hadisin devamında Hz. Peygamber bir imam olmama durumunda “*Bu mezhep/fırkaların hepsinden uzak dur*” tavsiyesinde bulunur. Aynı hadiste “O devirde gelecek bir zümre, benim sünnetim ve yolumun dışında bir yoldan gideceklerdir. Sen onların bazı tavırlarını kabul edecek, bazı tavırlarını ise yadırgayacaksın,” buyurularak “*içinde bulanıklık bulunan bir hayır*” dönemine işaret edilmiştir. Bir yorumu göre hadiste bahsi geçen şer-kötülükten maksat, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra ümmetin bölünmesine müncer

²⁶ Nesâî, “Tahrîmu'd-dem”, 5; Müslim, “İmâre”, 59; Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Bağdâdî İbnu'l-Cevzî, *Fezâilu Beyti'l-Makdis*, 3. Bs (Beyrut: Dâru'l-Âfâku'l-Cedide, 1980), 24; Ebü Davûd, “Sünnet”, 30.

²⁷ Buhârî, “Fiten”, 2; Ayrıca Bkz. Müslim, “İmâre”, 53, 54.

²⁸ İbn Mâce, “Mukaddime”, 6; Ayrıca Bkz. Darimî, “Mukaddime”, 16.

²⁹ Tirmizî, “İlim”, 16; Ebü Dâvûd, “Sünne”, 5; İbn Mâce, “Mukaddime”, 6.

³⁰ İbn Mâce, “Mukaddime”, 7.

³¹ Ebü Davûd, “Şalât”, 46.

³² İbnu'l-Cevzî, *Telbîs*, 24.

³³ Buhârî, “Fiten”, 11; Müslim, “İmâre”, 51; İbn Mâce, “Fiten”, 13.

olan fitnelerdir.³⁴ Bir diğer yoruma göre ise şerden sonraki hayırlı dönem Ömer b. Abdülaziz dönemidir.³⁵ Mezkûr hadis *Müslim*'de "Fitnelerin zuhurunda ne olursa olsun Müslümanlar topluluğundan ayrılmamanın vücbu ile itaatten çıkmanın ve cemaatten ayrılmanın haram kılınması bâbı" başlığı altında verilmiştir.³⁶ Keza aynı hadiste bir sonraki şerhli dönemde birtakım davetçilerin halkı cehennem kapılarına çağıracağı, onların davetine icabet edenlerin de cehenneme atılacağı haber verilerek cemaate ve imamına muhalif bir zümreye yani bir mezhebe işaret edilmiş olmaktadır.

Keza *Ebû Dâvûd*'da "Hiç şüphesiz ki ileride bazı fitneler olacak. Her kim Müslümanlar birlikken onları bölmek isterse kim olursa olsun o kimseye kılıçla vurunuz"³⁷ hadisi "*Hâriciler hakkında bab*" başlığında verilerek hadisin haberine masadak yapılmıştır. Bahsi geçen hadisten hangi zümrenin işaret edildiği tam belli olmamakla beraber şerhlerde bunların Hâriciler, Karâmita,³⁸ Ashab-ı mihne³⁹ olduğu yorumları yapılmıştır.⁴⁰ Lakin özellikle hadiste geçen "Cehennem kapıları üzerine çağıracaklar" cümlesinde geçen (دعاة - الداعي) davetçilerin Hâriciler olduğu ifade edilmiştir.⁴¹

Tirmizî'de geçen bir hadise göre Hz. Ömer'in rivayetiyle ilk 3 nesil tebcil edilir. Sonra gelen nesillerde yalancılığın artmasına, istenmediği halde yalancı şahitlik yapmaya işaret edilerek "İslâm cemaatine sarılın, bölünmekten/fırkalaşmaktan sakının" (وَأَيُّكُمْ عَلَيَّكُمْ) (بالجماعة والفرقة) buyrulur. Ayrıca cennetin en güzel yerini kazanmanın yolunun İslâm cemaatine yapışmak olduğu ifade edilir.⁴² Bu ve benzeri rivayetlerin Ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebini işaret ettiği yorumları yapılmıştır.

Keza *Buhârî*'de "Ümmetim asla yanlış bir hüküm üzerinde ittifak

³⁴ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz ve Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Kahire: Dârü'r-Reyyan li't-Tûras, 1987), 13: 36.

³⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Nûrî en-Nevevî, *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî* (Müessesetü Kurtuba, 1994), 12: 329.

³⁶ Müslim, "İmâre", 13.

³⁷ سنكون في أمّتي هذات وهذات وهذات Ebû Davûd, "Sünnet", 30.

³⁸ Karmatiler III. yüzyılın sonunda kurulan ve İsmâiliyye mezhebi dâisi Hamdân b. Eş'as Karmat'a (ö. 293/906) nisbet edilen bâtinî aşırı fırkalardan biridir. Bkz. İslâm Ans. Karmatiler maddesi, 24: 510-514.

³⁹ Ashab-ı mihne ifadesiyle mihne olaylarında Ehl-i hadis'in müeyyidelere maruz kalmasına sebep olduğu kabul edilen Mu'tezile mezhebi kastedilmiş olmalıdır.

⁴⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13: 36; Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 12: 329.

⁴¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13: 36.

⁴² Tirmizî, "Fiten", 7; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî İbn Hanbel, *Fezâilu's-sahâbe*, thk. Vasiyullah Muhammed Abbas, 1. Bs (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 1: 18.

etmeyecektir”⁴³ denilmiştir. *Tirmizî*’de “Allah bu ümmeti dalalette birleştirmez. Allah’ın eli cemaatin üzerinedir. Cemaatten ayrılan ateşe ayrılmış olur”⁴⁴ şeklindedir. *İbn Mâce*’deki rivayet: “Ümmetim dalâlet üzerine birleşmez. Bir konuda ihtilaf olduğunu gördüğünüzde sevâd-ı a’zama (büyük çoğunluğa) tâbi olunuz”⁴⁵ denilmiştir. Bu rivayetle de yine Ehl-i sünnet ve’l-cemâat mezhebine işaret edilmiştir. Böylece bu rivayetlerle diğer fırka ve görüşlere değil çoğunluğun mezhebi ve görüşünü temsil eden Ehl-i sünnet’in hak yolda olmasına vurgu yapılmıştır. Nitekim İmam Şafî’nin “İnsanların icmâna uymamızda delilin nedir?” sorusuna cevap verirken “Biliyoruz ki cemaat Hz. Peygamber’in sünnetine aykırı bir şey üzerinde birleşmez”⁴⁶ demesi de Ehl-i sünnet’i işaret etmektedir.

Ehl-i kitabın 71 veya 72 fırkaya ayrılıp, İslam ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağını ve sadece birinin cennete gireceğini ifade eden iftirak hadisi *Buhârî*, *Müslim* ve *Nesâî* dışında *Kütüb-i Sitte* müellifleri ile Ahmed b. Hanbel ve Dârimî tarafından da nakledilmiştir. 73 fırka rivayetlerinin bazısında kurtuluşa eren mezhebin hangisi olduğu açıklanmıştır. Mesela *Tirmizî* ve *Ebû Davûd*’da “Onlar kimdir Ey Allahın Resulü?” denilerek fırka-i nâciye sorulur. Hz. Peygamber: “Benim ve Ashâbımın oldukları yol üzere olanlar” (ما أنا عليه و اصحابي) buyurdu.⁴⁷ Bu rivayetle de Ehl-i sünnet ve’l-cemâat mezhebine ima edildiği hissedilmektedir. *Malatî*’de aynı rivayet küçük bir fark ve ilaveyle *bugün üzerinde bulundukları yol* (ما أنا و اصحابي عليه اليوم) şeklindedir.⁴⁸ Rivayette geçen “bugün” sınırlandırmasıyla sahâbenin Hz. Peygamberden sonra birbirleriyle yaptıkları savaşlar ve diğer uygunsuz şeyler hariç tutulmak istenmiş gibidir.

İbn Mâce’ye göre fırka-i naciye ‘cemaat’tir.⁴⁹ Keza Evzâî’ye göre cehenneme girmeyecek olan tek fırka “cemaat”tir.⁵⁰ Buradaki

⁴³ Buhârî, “Menâkıb”, 2-3; Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi: İslam tarihi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 824; Bünyamin Erul, *Hadislerin Dili: İlk Hadis Belgesi Hemmâm’ın Sahifesi -Tertip, Terceme, Yorum*, versiyon 4, 4. Bs (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 127-128.

⁴⁴ Tirmizî, “Fiten”, 7.

⁴⁵ İbn Mâce, “Fiten”, 8.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle: (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, trc. Abdulkadir Şener - İbrahim Çalışkan, 4. Bs (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 255.

⁴⁷ Tirmizî, “İman”, 18; Şehristânî, *Milel*, 1: 20; İbnu’l-Cevzî, *Telbis*, 25.

⁴⁸ Ebû’l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman Malatî, *et-Tenbih ve’r-red ‘alâ ehli’l-ehvâ ve’l-bida’* (Beyrut: Mektebetü’l-Maârif, 1968), 12-13.

⁴⁹ İbn Mâce, “Fiten”, 17; Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb Bağdâdî, *Şerefu ashâbi’l-hadis* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1972), 24.

⁵⁰ Abdurrahman b. Amr Evzâî, *Sünen-i Evzâî*, trc. Pekcan Ali v.dğr., 1. Bs (Konya: Armağan Kitap, 2012), 348.

“cemaat” ifadesiyle Ehl-i sünnet ve’l-cemaat mezhebine işaret edildiği hissedilmektedir.

Ahmed b. Hanbel’de 73 fırka rivayetinin sonu şöyle bitmektedir: “Dediler ki Ey Allahın Rasulü, kurtuluşa erecek olan fırka hangisidir?” Rasulullah: “cemaattir” buyurdu.” Aynı vurgu Muaviye’nin rivayetinde de vardır: “Bunlardan 72’si cehennemde birisi cennettir. Cennette olacak tek fırka cemaattir.”⁵¹ Enes b. Mâlik’in rivayetinde de cemaate vurgu yapılmıştır.⁵²

Bazı hadislerde hakkın ve Allah’ın yardımının *cemaat* üzerinde olduğu ifade edilir.⁵³ “Ne mutlu gariplere” (فتوبي للغرباء)⁵⁴ hadislerinde bahsi geçen gariplerin Ehl-i sünnet’ten hadisçiler zümresi olduğu yorumları yapılmıştır. İlgili bir hadiste Hz. Peygamber’e gariplerin kim olduğu sorulunca şöyle der: “Onlar benden sonra sünnetimi ihya edenler ve Allah’ın kullarına öğretenlerdir.”⁵⁵ Ekseriyeti sahih kabul edilen bu gruptaki rivayetlerin bir sonucu olarak hadis şerhleri vb. çalışmalarda yalnızca Ehl-i sünnet ve’l-cemâat mezhebinin hak mezhep olduğu, dolayısıyla diğer fırkaların da hak olmadığı yorumları yapılmıştır.

Sahîh-i Buhârî’de Sünnet’e sarılma bölümünde (وَكَيْفَ) بَابُ قَوْلِهِ تَعَالَى: (جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا وَمَا أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَرْبَعٍ مِنَ الْجَمَاعَةِ، وَهُمْ أَهْلُ الْعِلْمِ) ayeti (el-Bakara 2/143) başlığa alınmış⁵⁶ ifadesi başlığa alınarak vasat ümmetten kastın Ehl-i sünnet için kullanılan bir tabir olan⁵⁷ bir ‘cemaat’ın gerekli olduğu onların da Ehl-i ilim olduğuna işaret edilmiştir. Ehl-i ilim taifesinin ‘Eseriyye’ olduğu yani özel anlamıyla Ehl-i hadis olduğu hadis kitaplarında da ifade edilir.⁵⁸ Nitekim İbn Hacer de babın şerhinde kastın Ehl-i sünnet ve’l-Cemaat, Ehl-i ilim olduğunu ifade eder.⁵⁹ İbn Battâl’da bu babın amacının cemaate sarılma olduğunu söyler.⁶⁰ Keza “*Benden sonra beğenmeyeceğiniz şeyler göreceksiniz*” babında cemaatı bir karış terk edenin müşrik olarak öleceği haber verilir.⁶¹

⁵¹ Ebû Davûd, “Sünnet” 1.

⁵² İbn Mace, “Fiten” 17.

⁵³ Buhârî, “Ta’bir”, 2, 9, 11; Tirmizî, “Fiten”, 7.

⁵⁴ İbn Mace, “Fiten”, 15; Dırâr b. Amr, *Tahrîş*, 8; Müslim, “İmân”, 232.

⁵⁵ Bağdâdî, *Şeref*, 23.

⁵⁶ Buhârî, “İ’tisâm”, 19.

⁵⁷ Cemaat kelimesinin Ehl-i sünnet için kullanılan bir tabir olduğu hakkında bkz. Yavuz, “Ehl-i sünnet”, 10: 525

⁵⁸ Bkz. Tirmizî, t.y., “Zekât”, 28.

⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 13: 316.

⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 13: 316.

⁶¹ Buhârî, “Fiten”, 2; Müslim, “İmâre”, 53, 54.

“*Kitab’a ve Sünnet’e sarılma*” (كِتَابُ الْإِعْتَصَامِ بِالْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ) bölümünde “*Ümmetimden bir topluluk, hak üzerinde galip gelmeye devam edecektir*”, onlar savaşır, onlar ehl-i ilim’dir babı⁶² ile Buhârî hadisin haber verdiği taifenin Ehl-i ilim yani Ehl-i hadis olmasını başlık yapmıştır. Şerhte ise İbn Hacer Ahmed b. Hanbel’in “eğer onlar Ehl-i hadis olmayacaksa bilmiyorum kim olacak!” sözünü naklederek hak cemaatin Ehl-i hadis olduğu görüşüne katılmıştır.⁶³

Sonuç olarak Sünnî hadis edebiyatında ve diğer klasik eserlerde bazen sahabe sözü bazen de hadis rivayetlerinde geçen cemaat, sünnet, Ehlü’s-sünne kavramları üzerinden, bazı rivayetlerde ise mezhebin adı açık olarak verilerek Ehl-i sünnet mezhebinin hakkaniyetine işaret edilmiştir. Yukarıda bahsi geçen ‘daima hak üzere olacak bir topluluğun’ olacağı öngörüsü kabul edilmiş bu topluluğun da Ehl-i sünnet olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır. Ehl-i Sünnet’in imamı kabul edilen Ahmed b. Hanbel’in yorumu ise Ehl-i sünnet içindeki daha küçük bir grubu kapsamaktadır.

2. Hâricîler

İlk dönem İslam toplumunda ilk ortaya çıkan gruplardan biri de Hâricîlerdir. Diğer adıyla Havâric, Ali b. Ebû Tâlib’den ayrılanların meydana getirdiği mezheptir.⁶⁴ Hâriciyye/Havâric mezhebi, muhalifleri tarafından Mârîka, Muhakkime, Harûriyye, Vehbiyye, Vâidiyye gibi isimlerle anılmıştır.⁶⁵ Hâricîler ise kendilerini Ehlü’l-istikâme,⁶⁶ Şurât⁶⁷ (kendilerini Allah’a satanlar) olarak isimlendirmişlerdir.

Hâricîlerin hadis uydurmama hususunda en sadık taifeden olduğu ifade edilir.⁶⁸ Buna rağmen hakkında aleyhte en çok hadis rivayeti yapılan fırka yine Hâricîlerdir. Diğer mezhepleri konu eden hadisler birkaç tane iken Hâricîler hakkında gelen hadisler bir hayli fazladır. Bunun sebebi erken dönemde ortaya çıkmaları ve işledikleri

⁶² Buhârî, “İ’tisâm”, 10.

⁶³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 13: 293.

⁶⁴ Şehristânî, *Milel*, 1: 132.

⁶⁵ Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temimî Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak ve beyânü’l-fırkati’n-naciye minhum*, thk. Muhammed Osman el-Huş (Kahire: Matbaatu İbn-i Sinâ, t.y.), 74-75; Mehmet Kubat, *İslam Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2014), 99.

⁶⁶ Bkz. Ebû Said Muhammed b. Said Ezdî Kalhâtî, *el-Keşf ve’l-beyan* (Tunus: el-Camiatü’t-Tunisiyye Merkezü’d-Dirasat ve’l-Ebhas ve’l-İktisadiyye ve’l-İctimaiyye, 1984), 1: 185.

⁶⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, 73.

⁶⁸ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *el-Müntekâ min minhâci’l-i’tidal fi nakzi kelâmi ehli’r-rufz ve’l-i’tizal*, thk. Muhibbuddin el-Hatîb, 3. Bs (Riyad: İdaretü’l-Buhusi’l-İlmiyye, 1992), 22.

cinayetlerden dolayı halkta uyandırdıkları ürkütücü intiba olabilir.⁶⁹ Hadis edebiyatında Hâricîleri hedef alan rivayetler sahih kabul edilen hadis mecmularının nerdeyse hepsinde rivayet edilmiştir. Hâricîlerin zemmine dair hadisler tarih ve edebiyat kitaplarında da bolca mevcuttur. Nevevî, Müslim şerhinde Hâricîler hakkında gelen hadislerin Hâricîleri tekfir eden için delil olduğunu söyler.⁷⁰

Hadis koleksiyonlarının Hâricî betimlemesine göre Hâricîler, gök kubbenin altında ve yeryüzünde öldürülenlerin en şerlisidir, okun yaydan çıkması gibi dinden çıkmışlardır, onların dilleri Kur'ân okur, lakin hançerelerini geçmez. Onlarla savaşanlar ne mutlu, onları katledenler ne bahtiyar kimselerdir.⁷¹ Hz. Peygamber onlarla savaşmayı emretmiştir.⁷² Bu cemaat (Hâricîler) her ortaya çıktığında kökten kazınması gerekir.⁷³

Hâricîlerle savaş devam ederken Kufe'de ölen son sahâbî olan Abdullah b. Ebî Evfâ el-Eslemî'nin (ö. 86/705) bir kölesi Hâricîlere kaçar. Köle sahibini Hâricîlere katılmaya davet edince Hz. Peygamber'in Hâricîler hakkında şu sözünü rivayet eder: "Ne mutlu o kimseye ki onları öldürür ve onlar tarafından öldürülür."⁷⁴

Sahih-i Buhârî, *Sahih-i Müslim* dahil çoğu hadis koleksiyonlarında geçen ve Hâricîleri hedef alan hadislerden biri *mârikîn* hadisidir.⁷⁵ Hatta Mârîka hadisi Hâricî/İbâzî mezhebinden Rebî' b. Habîb'in (ö. 180/796) *Sahih*'inde bile tahrîci yapılmıştır.⁷⁶ Rebî' b. Habîb'in hadisi *Sahih*'inde tahrîcini yapması hadisin Hâricîler hakkında olduğunu kabul etmediğini gösterir. Bu durum rivayetin Hz. Peygamber'e ait olma ihtimalini arttırmakla beraber hadisin tasarruflarla değiştirilip bağlamından koparılarak Hâricîleri kast edecek şekle getirildiğini akla getirmektedir. M-r-k (مرق) kelimesi okun yaydan çıkması manasına gelir. Rivayette geçen *mârîka* kelimesi dinden çıkan

⁶⁹ Bkz. Süleyman Çam, "Kütüb-i Tis'a'da Hâricîlerle İlgili Olduğu Zannedilen Hadislerin Tespiti ve Değerlendirilmesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 90 (Mart 2019): 307.

⁷⁰ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 8: 225.

⁷¹ İbn Mace, "Mukaddime", 12; Dırâr b. Amr, *Tahrîş*, 35.

⁷² Dırâr b. Amr, *Tahrîş*, 35.

⁷³ *كَلَّمَا خَرَجَ قَرْنٌ قُطِعَ* İbn Mace, "Mukaddime", 12.

⁷⁴ *طَوْبَى لِمَنْ قَتَلَهُمْ وَقَتْلُوهُ* Ebu Bekir b. Ebî Âsım eş-Şeybânî İbn Ebî Âsım, *Kitâbü's-sünne*, thk. Muhammed Nâsıru'd-din Elbânî (Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1980), 2: 438.

⁷⁵ Buhârî, "Mürteddîn", 16, "Megâzî", 61; Müslim, "Zekât", 144, 145, 146; İbn Mace, "Mukaddime", 12; İbn Hanbel, *Müsned*, 3: 4; Şehristânî, *Milel*, 134; Dırâr b. Amr, *Tahrîş*, 2014, 35.

⁷⁶ el-Ferâhîdî Rebî' b. Habîb, *el-Câmü's-sahih müsnedü'l-İmam er-Rebî' b. Habîb el-Ferâhîdî min ulemai'l-karni's-sani li'l-hicrî*, 1. Bs (Umman: Vizâretül-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011), 14.

anlamında kullanılmıştır.⁷⁷ Mârikîn (مارکین) rivayetinde mezhebin adı verilmez. Lakin hadisle kastın Hâriciler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Şehristânî (ö. 548/1153) Hz. Ali'den ayrılıp Nehrevan'da toplanan ilk Hâriciler'e *mârîka* dendiğini söyler.⁷⁸ Ok benzetişinin hikmeti bir diğer rivayette açıklanır. Hadis *Harûralılar* ifadesiyle de direkt Hâricileri hedef gösterir. Çünkü Harûra Kûfe'ye yakın bir köy olup Hâriciler Tahkim'den sonra buraya yerleşmiştir.⁷⁹

Muttefekun aleyh⁸⁰ sahih bir hadise göre “Ahir zamanda yaşları küçük, akılları zayıf bir kavim meydana gelecektir. Onlar mahlûkatın hayırlısı olan peygamber sözünden söyleyecekler, fakat bunların imanları boğazlarını geçmeyecektir. Onlar okun avdan öteye çıkışı gibi dinden çıkacaklardır. Siz onlara nerede rast gelerseniz öldürünüz. Çünkü bunları öldürmekte kıyamet gününde öldüren kimse için ecir ve sevap vardır.”⁸¹ Bunların dilleri Kur'an konusunda keskindir.⁸² “Onlar Allah'ın kitabına davet ederler, lakin hiçbir şeyde Allah'ın tarafında değiller.”⁸³

Mârîka hadisindeki alegoriye göre onların namazı ve orucu mükemmeldir. Ancak onlar okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkarlar. Okun demirine, sonra kirişine sonra ağaç kısmına sırayla bakar ama kan göremez. Okun yelesinde de bir şey göremeyeceğinden şüphelenir.⁸⁴ Böylece tıpkı okun avı delip geçmesi gibi onların dine girişi ile çıkışı bir olmaktadır. Mezkûr hadislerin yorumunda, Hâricilerin dini esastan yanlış anlayıp bu yanlış perspektifle dinden çıktıkları açıklanmış olmaktadır.

Mârîka hadisinin Ebu Zer'den gelen rivayetinde yukarıda geçen ayrıca onların tekrar dine dönmeyeceği ve insanların ve hayvanların en şerlileri oldukları ifade edilir.⁸⁵ *Sahih-i Buhârî*'de “Dinden çıkanların batıla sapanların tevbe etmelerinin istenmesi ve onlarla savaş ve Allah'a şîrk koşanın dünyada ve ahirette cezası kitabı” bölümünde onların ibâdet ve taatının çok daha fazla olduğu fakat imanlarının köprücük kemiğini geçmediği açıklanır.⁸⁶ *Sahih-i*

⁷⁷ Buhârî, *İstîtâbe*, 16, “Megâzî”, 61; Müslim, “Zekât”, 144-146; İbn Hanbel, *Müsned*, 3: 4.

⁷⁸ Şehristânî, *Milel*, 1: 134.

⁷⁹ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 8: 230.

⁸⁰ Muttefekun aleyh, Buhari ile Müslim'in her ikisinin ittifakla sahih kabul ederek es-Sahih'lerine aldıkları hadislerle denir.

⁸¹ Buhârî, “İstîtâbe”, 5, 6, “Menâkıb”, 25; Müslim, “Zekât”, 154; Nesâî, “Tahrim”, 26; Ebû Davûd, “Sünnet”, 31.

⁸² İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 456.

⁸³ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 458.

⁸⁴ İbn Mace, “Mukaddime”, 12.

⁸⁵ İbn Mace, “Mukaddime” 12; Evzâî, *Sünen-i Evzâî*, 350.

⁸⁶ Buhârî, “Mürteddîn”, 16.

Buhârî'nin sekiz başlıklı bu bölümünde Ehl-i hadis'e göre dinden çıkanlar ve bunlara uygulanacak muamele konu edilmiş, Hâriciler dinden çıkanlar grubuna dâhil edilmiştir.⁸⁷

Rivayete göre Kur'ân okuyan ve kafaları traşlı bu cemaatin hemen katledilmesi gerekmektedir.⁸⁸ Hadis yorumunda kafası traşlı olma mârikîn hadisinde geçen Hâricî prototipi Zü'l-Huveysıra'yla ilişkilendirilmiştir. Çünkü Zü'l-Huveysıra'nın kafası traşlı idi.⁸⁹ Hatta bir hadiste sahâbe Hz. Peygamber'in tanıttığı bu zümreyi nasıl tanıyacaklarını sorduklarında o, "traşlı olmalarıyla" der.⁹⁰

Mârikîn hadislerinde Zü'l-Huveysıra et-Temîmî klasik bir hâricî tiplmesi olarak verilir.⁹¹ Bu şahıs Hz. Peygamber'e ganimetleri dağıtırken "Ey Muhammed adil ol, sen adil davranmadın" diyen şahıstır.⁹² Gelecekte benzer şahıslar Hz. Ali'ye karşı çıkacaklar ve ilk Hâricîleri oluşturacaklardır. Rivayetin *Buhârî* versiyonunda ifade şöyledir: "Bu kişinin soyundan öyle bir kavim türeyecek ki, onlar okun yaydan çıkıp uzaklaştığı gibi, dinden çıkacaklar."⁹³ Sahâbeden bazısı (Hz. Ömer, Halid b. Velid) Zü'l-Huveysıra'yı öldürmek için izin ister. Ama "Hz. Peygamber ashabını öldürüyor" demesinler diye öldürmez.⁹⁴ Hadisin bir diğer versiyonu şöyledir: "Halid b. Velid dedi ki: Ya Resulallah, onun boynunu vurayım mı? Dedi ki, hayır, umulur ki namaz kılıyordur."⁹⁵

Rivayete göre Hz. Peygamber huşu ile namaz kılan biri için, Ebu Bekir'e "git ve onu öldür" der. Ebû Bekir güzel namaz kılan adamın katline itiraz etmek isteyince Hz. Peygamber mârikîn hadisini söyler. Rivayet "Onları öldürünüz. Onlar mahlûkatın en şerlileridirler" sözüyle tamamlanır.⁹⁶ Hadisin diğer versiyonunda Hz. Ebû Bekir öldürmekten çekinince Hz. Peygamber sırayla Hz. Ömer ve Hz. Ali'yi de gönderir.⁹⁷ Her defasında şehadet getirip, namaz kılan o kimse öldürülmek istenmez. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle der: "Yemin ederim ki eğer onu öldürseydiniz, fitnenin başı ve sonu

⁸⁷ Bkz. Buhârî, "Mürteddin", 5, 6.

⁸⁸ İbn Mace, "Mukaddime", 12.

⁸⁹ Müslim, "Zekât", 143-144.

⁹⁰ Evzâi, *Sünen-i Evzâi*, 350.

⁹¹ Buhârî, "Menâkıb", 25; "Edeb", 95; "İstitâbe", 7; Müslim, "Zekât", 142, 148; İbn Hanbel, *Müsned*, 3: 56, 65, 353, 355; İbn Mace, "Mukaddime", 12.

⁹² İbn Mace, "Mukaddime", 12; Evzâi, *Sünen-i Evzâi*, 350.

⁹³ Buhârî, "Megâzî", 61, "Enbiyâ", 6; Müslim, "Zekât", 143, 144, 145, 146; Ebû Davud, "Sünnet", 28; Nesâi, "Zekât", 79; İbn Mace, "Mukaddime" 12; İbn Kuteybe, *Te'vîl*, 1999, 136; Şehristânî, *Milel*, 1: 29.

⁹⁴ Müslim, "Zekât", 142.

⁹⁵ Müslim, "Zekât", 144.

⁹⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, 3: 15.

⁹⁷ Evzâi, *Sünen-i Evzâi*, 351.

olurdu.”⁹⁸ Mârikîn hadisini farklı bir bağlamda veren bu rivayette kötülüğü haricî gören ve genelde bir şahsa bağlayan ilkel bir bakış ya da çoklu etkiyi yok sayan bir tasavvur vardır. *Evzâî*’de Hz. Peygamber “Hanginiz karşısına çıkıp onu öldürecek” dediğinde en son Hz. Ali kalkar, lakin adam artık gitmiştir. Hz. Peygamber bu adamın ümmetinden ayrılacak ilk kişi olduğunu, eğer öldürülürse artık ümmetinden hiç kimsenin ayrılık çıkarmayacağını haber verir ve 73 fırka hadisini söyler.⁹⁹

Bazı hadislerde kötülen hedef mezhebin özellikleri üzerinden gönderme yapılmıştır. Konularına göre düzenlenen hadis koleksiyonlarında rivayetlerde kastın hangi mezhep/fırka olduğu yer yer bab başlıklarında ifade edilir. Örneğin “*Hâricîlerle, mülhitlerin iddialarını çürüklüğüne dair delil gösterdikten sonra öldürülmeleri bâbı*”nda Buhârî, Hâricîlerle mülhitleri aynı kefeye koymuş olmaktadır.¹⁰⁰ Yine Buhârî sahâbeden Abdullah bin Ömer’in Hâricîleri halkın kötülerini olarak gördüğünü, onların (Hâricîler) kâfirler hakkında inen ayetleri mü’minler üzerinde yorumlama hatasına düştükleri tespitini bab başlığında nakleder.¹⁰¹

Sahîh-i Buhârî’de Hâricîleri hedef aldığı anlaşılan “*Ülfet için insanların kendisinden uzaklaşmamaları için Hâricîler’le savaşı terk eden kimse*” başlığı altındaki hadislerde yaşları küçük, akılları zayıf, gayet dindar gözükken Hâricî prototipi Zu’l-Huveysıra’nın keyfiyeti açıklanmıştır. Hâricîlerle ilgili bir diğer özellik şöyledir: “Onlar, Müslümanlar tefrikaya düştüğü zaman ortaya çıkacaklardır. Bir adam görürsün ki onun pazılarından birinde kadın memesine yahut sallanan bir et parçasına benzeyen bir fazlalık vardır.”¹⁰²

Müslim’de varid olan bir rivayette¹⁰³ Hz. Ali, Hz. Peygamber’in haber verdiği taifenin Hâricîler olduğu kanaatini açıklar. Hâricîlerle yapılan bir savaştan sonra Hz. Ali, Hz. Peygamber’in düşman tarafında çıkacağını söylediği omuzunda meme gibi bir şeyi olan adamı ölülerin arasında bulur ve hakikat tecelli etmiş olur. Hadisin

⁹⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, 3: 15.

⁹⁹ *Evzâî, Sünen-i Evzâî*, 351, 352.

¹⁰⁰ Buhârî, “İstitâbe”, 5.

¹⁰¹ Buhârî, “İstitâbe”, 5.

¹⁰² Buhârî, “Menâkıb”, 25; “İstitâbe”, 6; Müslim, “Zekât”, 149.

¹⁰³ “Hz. Ali dedi ki: “Ey insanlar, ben Resulullah’dan şöyle söylediğini işittim: “Ümmetinden bir grup çıkar. Kur’ân’ı öyle okurlar ki, sizin okuyuşunuz onlarınkinin yanında bir hiç kalır. Namazınız da namazlarına göre bir hiç kalır. Orucunuz da oruçları yanında bir hiç kalır. Kur’ân okurlar, onu lehlerine zannederler. Halbuki o aleyhlerinedir. Namazları köprücük kemiklerinden öteye geçmez. Okun avı delip geçmesi gibi dinden çıkarlar. Onlarla savaşan ordunun peygamberlerinin diliyle ne (kadar çok sevap) takdir edilmiş olduğunu bilselerdi başka amel yapmaktan vazgeçerlerdi.” Müslim, “Zekât”, 156.

sonunda Abîde es-Selmanî'nin (ö. 72/691) talebi üzerine Hz. Ali bu hadisi Hz. Peygamber'den duyduğuna dair 3 kez yemin de eder.¹⁰⁴

İbn Mâce'de Hâricilerin aleyhinde 10 adet hadis'in geçtiği "*Hâricîliğin zikri babı*"nda¹⁰⁵ aynı hadis tekrarlanır. İlk hadiste Hz. Ali eğer insanların amelleri terkedip günaha girme endişesi olmasa Hâricileri katletmenin ne kadar sevab olduğunu açıklayacağını söyler. Bu sözünün doğruluğuna dair 3 defa büyük yemin eder.¹⁰⁶ Ebû Umâme rivayetinde ise gök kubbenin altında öldürülenlerin en kötüler, öldürülenlerin de en hayırlı maktûller olduğu (وَحَيْرٌ قَتِيلٌ مِّنْ قَتَلُوا), (Hâricilerin) cehennem halkının köpekleri olduğu (كَلْبٌ أَهْلُ النَّارِ), bunların Müslümanken kafir oldukları vurgulanır. Bütün bunları Ebû Umâme, bizzat Hz. Peygamber'den işittiğini söyler.¹⁰⁷ Bu tür rivayetlerde tekrarlanan yeminler, inandırmaya matuf sözler Hâricilerle yapılan sonu gelmeyen savaşlara ve kuvvetli inandırma isteğine işaret etmektedir.¹⁰⁸

Hâricilerden bahseden bazı rivayetler¹⁰⁹ dönemin ruhundan ve fikriyatından o kadar çok şey ihtiva ederler ki o dönem ve siyasi

¹⁰⁴ Müslim, "Zekât", 156.

¹⁰⁵ İbn Mâce, "Mukaddime", 12.

¹⁰⁶ İbn Mâce, "Mukaddime", 12.

¹⁰⁷ İbn Mâce, "Mukaddime", 12.

¹⁰⁸ "Hz. Ali dedi ki, ben size Resulullah'dan bir hadis söyleyince, Allah'a yemin olsun Hz. Peygamber'in söylemediği bir şeyi söylemektense gökten atılmayı tercih ederim. Ancak benimle sizin aranızda cereyan eden şeyler hakkında konuşunca, bilesiniz harp hiledir. Zira ben Resulullah'ın şöyle söylediğini işittim: "Ahir zamanda yaşça küçük, akılca kıt bir takım gençler çıkacak. Yaratılmışların ene hayırlısı sözünü söylerler, Kur'an okurlar. İmanları gırtlaklarından öteye geçmez. Okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkarlar. Onlara nerede rastlarsanız onları gebertin. Zira, onları öldürene, kıyamet günü, Allah'ın vereceği ücret var." Buhârî, "Menakıb", 25, "İstitabe", 6; Müslim, "Zekât", 154; Ebû Davûd, "Sünnet" 31; Nesâî, "Tahrim", 26; İbn Mâce, "Mukaddime", 12.

¹⁰⁹ Hz. Ali ile birlikte Hâricilere savaşan orduda bulunan Zeyd b. Vehb el-Cühenî'nin rivayetine göre Hz. Ali şöyle der: "Ey cemâat! Ben, Resûlullah şöyle buyururken işittim: Ümmetinden öyle bir kavim çıkacak ki Kur'an okuyacaklar sizin okuyuşunuz onlarınki yanında bir şey değildir. Namazınız da onların namazının yanında bir şey değildir. Orucunuz dahî onların orucuna nisbetle bir şey değildir. Kur'an'ı okuyacaklar, onu kendi lehlerinde zannedecekler. Hâlbuki aleyhlerine olacak. Namazları köprücük kemiklerinden öteye geçmiyecek, İslâm'dan, okun avı delip geçtiği gibi çıkacaklar. Onlarla harbeden ordu, peygamberlerinin dilinden kendilerine neler takdir buyurulduğunu bilseler mutlaka çalışmaktan vazgeçerlerdi. Bu kötü kavmin alâmeti şudur: İçlerinde öyle bir adam bulunacak ki, o adamın pazısı olup kolu bulunmayacak. Pazısının ucunda meme ucu gibi bir çıkıntı bulunacak. Onun Üzerinde de beyaz kıllar olacak. Sizler Muâviye ile Şamlılara gidecek buradakileri terkedeceksiniz. Bunlar sizin çoluk çocuğunuza ve mallarınıza sizin nâmınıza halef olacaklar. Vallahi ben onların bu kavim olacaklarını

şartların, hadisin anlaşılması yönünden ne kadar öneme haiz olduğunu ortaya koymaktadır. Tirmizi'nin rivayetine göre, "Ebû Umâme, Şam mescidinin direklerine asılı başlar gördü ve şöyle dedi: Cehennem köpekleri gökyüzünün altında öldürülmüşlerin en kötüler, onların öldürdükleri kişiler de öldürülmüşlerin en iyileridir. Sonra Âl-i İmrân sûresi 106. ayetini okudu. Ebû Umâme'ye bunu Rasûlullah'den sen mi işittin diye sordum, şöyle cevap verdi: Bunu Rasûlullah'dan; bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi kere işitmeseydim size aktarmazdım, dedi."¹¹⁰

Mezkûr hadiste Hâricî adı açıkça geçmese de kastedilenin Hâricîler olduğu kabul edilmiştir. Nitekim aynı olayla ilgili bir diğer rivayette¹¹¹ öldürülenlerin Havâric olduğu açıkça ifade edilmiştir. *Beyhakî*'de asılan başların Emevî komutanı Mühelleb'in Şam'a gönderdiği altmış Hâricî'nin başları olduğu bilgisi de verilir.¹¹² Oldukça uzun olan bu rivayette "cehennem köpekleri, gök kubbenin altında öldürülen en şerli insanlar vb. Hâricîlerle ilgili diğer rivayetlerde geçen olumsuz özellikler de açıklanır.

Hadis kritiği açısından bazı tartışmalara müncer olan "Hâricîler cehennem ehlinin köpekleridir"¹¹³ rivayeti, nebevî üsluba uymama,

kuvvetle ümit ediyorum. Çünkü onlar dökülmesi haram olan kanı döktüler; halkın mer'adaki hayvanlarını gaspettiler. Binâenaleyh siz besmele ile yürüyün. Bir köprüye vardık. O gün Hâricîlerin başında Abdullah b. Vehb er-Râsîbî vardı. Kendileri ile karşılaşınca Ali ordusuna: Mızraklarınızı bırakın, kılıncılarınızı da kınlarından çıkarın. Çünkü ben bunların Harûrâ günü yaptıkları gibi size Allah aşkına sulh teklif edeceklerinden korkarım, dedi. Bunun üzerine ordu dönüp mızraklarını bertaraf ettiler, kılıcılarını çektiler. Askerlerimiz onları, kendi mızrakları ile delik deşik ettiler. Ölüler birbirini üzerine yığıldı, bizimkilerden o gün yalnız iki kişi vuruldu. Ali: Onların içinde o sakat adamı arayın! dedi. Onu aradılar fakat bulamadılar. Bunun üzerine Ali bizzat kalkarak üstüste öldürülen insanların yanına geldi. Bunları geri çekin, dedi. Sonra yere gelen cesetler arasında onu buldular. Ali tekbîr getirdi, sonra Allah doğru söyler, Resul'ü de doğruyu tebliğ buyurur, dedi. O sırada Abide es-Selmânî, Ali'nin yanına gelerek: Yâ Emîre'l-Mü'minin, kendisinden başka ilâh olmayan Allah aşkına, bu hadisi Resulullah'dan hakikaten sen mi işittin? diye sordu. Ali: Kendinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki: evet ben işittim; cevabını verdi. Abide, Ali'den üç defa yemin istedi, Ali de ona yemin verdi." Müslim, "Zekât", 156.

¹¹⁰ Tirmizî, "Tefsir", 4; İbn Mace, "Zühd", 27.

¹¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nisâbü'rî Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 4: 249.

¹¹² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 8: 325.

¹¹³ الخوارج كتاب أهل النار İbn Mace, "Mukaddime" 12; İbn Hanbel, *Müsned*, 4: 355; 5: 253; İbn Kuteybe, *Te'vil*, 1999, 136; Dirâr b. Amr, *Tahrîs*, 35.

ağır ifade barındırma, gelecekte var olacak bir mezhepten bahsetme vb. sebeplerle bazı tenkitlere maruz kalmıştır.

Keza *Musannefe* göre “*Hâricîler hakkında söylenenler babı*”nda Saîd b. Cuhmân Hâricî propagandasına maruz kalır. Hâricîliğe meyleder. Basra Hâricîliği’nin önde gelen liderlerinden Ebû Bilal’i kız kardeşi rüyasında görür. Halini sorar. Ebû Bilal cehennemin köpeklerinden olduğunu söyler.¹¹⁴

Sahîh-i Müslim’de *Hâricîler ve özelliklerini beyan babı*¹¹⁵ altında 14 hadis rivayeti ile büyük kısmı yukarıda geçen özellikler açıklanır. Bu hadislerde Hâricî mezhep adı olarak zikredilmez. Sadece bir defa *Harûriyye* adı zikredilir.¹¹⁶ Bu hadislerde mârika rivayetleri tekrarlanır. Hâricîlerin okun yaydan çıktığı gibi dinden çıktığı,¹¹⁷ Zü’l-Huveysıra et-Temimî’nin sulbünden olduğu ifade edilir.¹¹⁸ *Müslim*’de geçen diğer marikîn hadislerinde Hâricîlerden Zü’l-Huveysıra’nın soyundan gelecekler olarak değil de onun mensup olduğu bir cemaat olarak bahsedilir. Bunların bir diğer özelliği Müslüman halkı öldürmeleri, putperest halka ilişmemeleridir.¹¹⁹ Bunlar diğer Müslümanların orucunu, namazını, Kur’ân tilavetini az bulur, beğenmezler.¹²⁰ Eğer Hz. Peygamber, bunların zamanına yetişirse onları Âd kavmi gibi,¹²¹ Semûd kavmi gibi¹²² katledecektir. Burada ‘Ad, Semûd gibi öldürmekten kasıt katliam yani toptan öldürmektir.¹²³ Bunların okuduğu Kur’ân hançerelerini geçmez.¹²⁴ Bu cümle bazı rivayetlerde “iman boğazlarından geçmez” şeklindedir. İbn Hacer bu ifadeyi şerh ederken Hâricîler hakkında, “Onlar dil ile iman ettiklerini söylerler ancak kalp ile iman etmemişlerdir”¹²⁵ yorumunu yapar.

“Bunlar, mahlûkatın en kötüleridir. İki cemaatten hakka en yakın olanı onları öldürecektir”¹²⁶ hadisinde geçen iki cemaatten kasıt Hz. Ali/İraklılar ile Muâviye/Şamlılar grubudur ki Hâricîlerle ilk savaşın Hz. Ali’dir. Kadı İyaz’a göre bu hadis Hz. Ali’nin hak üzere,

¹¹⁴ جعلنا بكم كلاب أهل النار Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *Kitabu’l-musannef fi’l-ahâdis ve’l-âsâr* (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1994), 7: 555, no: 37895.

¹¹⁵ Müslim, “Zekât”, 47.

¹¹⁶ Müslim, “Zekât”, 147.

¹¹⁷ Müslim, “Zekât”, 142-144, 147, 148.

¹¹⁸ Müslim, “Zekât”, 143-146.

¹¹⁹ Müslim, “Zekât”, 143.

¹²⁰ Müslim, “Zekât”, 147-149.

¹²¹ Müslim, “Zekât”, 143.

¹²² Müslim, “Zekât”, 144-146.

¹²³ Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî*, 8: 228.

¹²⁴ Müslim, “Zekât”, 142, 145, 147-149.

¹²⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 8: 396.

¹²⁶ Müslim, “Zekât”, 150.

diğerlerinin de bâği olduğuna hüccettir.¹²⁷ Nevevî'ye göre ise bu hadis Hz. Peygamber'in haber verdiğinin aynen çıkması cihetiyle bir mucizeyi barındırmaktadır.¹²⁸ Bu rivayette Sıffin savaşında Ali'nin hak üzere, Muâviye'nin de haksız olduğuna açık işaret vardır. Ali-Muâviye kavgasına başka bir hadis daha işaret etmektedir.¹²⁹ olarak *Sahîh-i Buhârî*'de bab başlığı yapılan hadis "Davaları bir iki büyük taife savaşınca kadar kıyamet kopmayacaktır"¹³⁰ anlamındadır. Şârihlere göre, iki taifeden kasıt Ali ve Muâviye'dir.¹³¹ Bunların bir diğer özelliği halkın bölünüp gruplara ayrıldığı bir zamanda ortaya çıkmaları ve içlerinde adamın kolunda meme (ucu) gibi siyah bir et parçasının olmasıdır. Ebû Said el-Hudri bu sözü Hz. Peygamberden bizzat duyduğuna ve o adamı Hz. Ali'yle katıldığı savaşta ölümler arasında gördüğüne şahitlik eder.¹³² Bu rivayetlerin çoğunda tekrarlar anlatılan alegoriye göre okun hedefi delip çıkması gibi Hâricilerin de dine girmeleriyle çıkmaları birdir.¹³³

Sahîh-i Müslim'de yer alan bir diğer başlık "*Hâricileri öldürmeye teşvik babı*"dır. Başlık altında 7 adet rivayet vardır. Bu rivayetlerde yukarıda geçen rivayetlerde açıklanan Hâricilerin vasıfları sıralanarak Hz. Peygamber'in sözüne şöyle devam ettiği yazılıdır: "Onlarla karşılaştığınızda onları öldürünüz. Çünkü onları katleden için kıyamet gününde sevap vardır."¹³⁴ Bu hadislerde yeni, ilave özellik olarak ahir zamanda küçük dişli, küçük akıllı bir kavim/cemaatin çıkacağı, sözün güzelini söyleyecekleridir.¹³⁵ Nevevî sözün güzelini söylemeyi Hâricilerin sıkça kullandığı "lâ hukme illâ lillah" gibi Kur'an'dan alınma sözleri olarak açıklar ve bu hadislerin Hâricileri ve bâğileri/isyancıları öldürmenin gerekliliği hususunda açık olarak yol verdiğini söyler.¹³⁶ Hakeza Kadı İyaz, alimlerin bid'at ve bâğy ehlinde olup imama karşı gelip isyan etmiş, Ehl-i sünnet'in görüşüne muhalefet etmiş, şâkî olmuş Hâricileri ve benzerlerinin katledilmesi hususunda ümmetin icmâ ettiğini söyler.¹³⁷ Hâricilerin

¹²⁷ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 8: 234.

¹²⁸ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 8: 234.

¹²⁹ Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed Kastallâni, *İrşâdû's-sâri li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 4. Bs (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1971), 14: 356; Daha geniş bilgi için bkz. M. Sait Uzundağ, "İrşâdû's-sari'ye Göre Kastallâni'nin Kelamî Görüşleri", *Şımak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7 (2013/1): 62-89.

¹³⁰ لا تقوم الساعة حتى تقتل فئتان، دعواهما واحدة Buhârî, "İstitâbe", 8, "Fiten", 5; Müslim, "Fiten", 17; İbn Hanbel, *Müsned*, 2: 313, 503.

¹³¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 14: 310.

¹³² Müslim, "Zekât", 148.

¹³³ Bkz. Müslim, "Zekât", 142-144, 147-152.

¹³⁴ Müslim, "Zekât", 154.

¹³⁵ Müslim, "Zekât", 154.

¹³⁶ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 8: 238.

¹³⁷ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 8: 238.

katline dair gelen birçok rivayetin de etkisiyle *Buhârî* ve *Müslim* dahil 10 vecihle gelen hadis rivayetlerinden dolayı İbn Teymiyye, sahâbenin ve âlimlerin Hâricilerin öldürülmesi hususunda ittifak etiği sonucuna varır.¹³⁸ Hâricilerin yaptıkları cinayetlere ve isyanlara dayanarak değil de sırf Hâricî mezhebine mensup oldukları için hadis rivayetleriyle ölüme mahkum edilmesi yanlıştır. Üstelik bu yanlışın hadis rivayetleriyle yapılması daha büyük bir hatadır.

Sahîh-i Müslim'de bir diğer başlık "*Hâricilerin halkın ve yaratıkların en kötüsü/şerlisi olma babı*"dır. Bu babda da Hâricilerin bazı özelliklerine işaretlerle gelecekte var olan bu kavmin halkın ve mahlukatın en şerlileri olduğu ifade edilir.¹³⁹ Daha önce Hz. Ali rivayetinde yapıldığı gibi Ebû Zer'e bunu Hz. Peygamber'den işitip işitmediği sorulur. O da açık olarak Hz. Peygamberden bizzat dinlediğini söyler.¹⁴⁰ Bir sonraki rivayette bu kavmin doğuyla bağlantısına işaret edilir: "Doğu tarafından saçları traşlı bir kavim şaşkınlıktan yolunu kaybeder."¹⁴¹

Hâricilerin ilk toplandığı yer Harûra, Kufe'ye yakın bir köydü. Harûra, Güney Irak'tadır ve Medine'ye göre kuzey doğuda kalmaktadır. Aynı konuda *Sahîh-i Buhârî*'de geçen rivayette Peygamber elini Irak tarafına uzatarak onları tarif eder.¹⁴² Keza Sehl b. Huneyf el-Evî (ö. 38/658) rivayet ettiği bir hadiste mârîkîn hadisi ile doğudan gelecek fitne birleştirilmiştir. Hz. Peygamber'den Hâricilerle ilgili bir şey dinleyip dinlemediği sorulunca Hz. Peygamber eliyle doğuyu işaret ederek (سَمِعْتُهُ وَأَشَارَ نَحْوَ الْمَشْرِقِ) Mârîkîn hadisini serdedir.¹⁴³ Keza yine Sehl'den gelen "Doğu tarafından kafaları traşlı kavim çıkar" hadis rivayetinde¹⁴⁴ doğu ve traşlı ifadesiyle Hâriciler kastedilmiş gibidir. Abdullah b. Ömer'de aynı konuda, Harûriyye'yi zikretmiştir.¹⁴⁵ Sonuç olarak mârîkîn hadisinin Nehrevan ve Harûra ehlini yani Hâricileri işaret ettiği belli olmaktadır.

Hâricilerin genelde idareye karşı isyan halinde olmaları, çevreye korku salmaları toplum vicdanında olumsuz etki yapmıştır. Hz. Ali'yi öldürmeleri ve Şia'ya muhalif görüşleri sebebiyle hem Ehl-i sünnet hem Şia edebiyatında Hâriciler aleyhinde bir literatür oluşmuştur. Başta *Sahîh-i Buhârî* ve *Müslim* olmak üzere diğer hadis

¹³⁸ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Beyânu telbîsi'l-Cehmiyye fî te'sîsi bid'âihimi'l-keîlâmiyye* (Riyad: Mecma'u Melik Fahd, 2005), 1: 68.

¹³⁹ Müslim, "Zekât", 159; İbn Mace, "Mukaddime", 12; Darimî, "Sünen", 39.

¹⁴⁰ Müslim, "Zekât", 159; Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 8: 243.

¹⁴¹ Müslim, "Zekât", 160.

¹⁴² Buhârî, "İstîtâbe", 7.

¹⁴³ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 439.

¹⁴⁴ *يَتَّبِعُهُ قَوْمٌ مِنْ قَبْلِ الْمَشْرِقِ، مُحَلَّقَةٌ رُءُوسُهُمْ* İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 440.

¹⁴⁵ Buhârî, "İstîtâbe", 6.

klasiklerindeki bab başlıkları ve rivayetler buna işaret etmektedir. Hâricilerle ilgili olduğu belli olan mevcut hadisler bir tip çizmekte ve gelecekle ilgili öngörüler barındırmaktadır.

Sonuç olarak Hâriciler iman akideleri gereği olarak günahkarı dinden çıkmakla, hakem ehlini kâfir olmakla itham etmelerinin sonucu olarak suçladıkları suçla cezalandırılmışlardır. Hâriciler dönemin siyaset sahipleri olan Emevî ve Abbâsîlerle hep savaş halinde olmaları sebebiyle Ehl-i sünnet ve idareciler tarafından küfre düşmekle ve öldürülmeyi hak etmekle suçlanmışlardır. Keza hadis kitaplarında Hâricilik batıl bir fırka ve katledilmesi gerekenler olarak zikredilir. Kanaatimizce bu tür rivayetlerin Hz. Peygamber'e ait olma ihtimali oldukça zayıftır. Ya da sözlerin bağlamı değiştirilerek Hâriciler hedef gösterilmiştir. Biz, bir kısmı ağır ifadeler barındıran bu hadislerin, en azından rivayet edildikleri bu şekliyle Hz. Peygamber'e ait olmayacağı kanaatindeyiz. Bu tür rivayetler Müslümanların diğer grupları ötekileştirmesine etki etmiş, toplumun gelişmesinin önemli sebeplerinden olan çoğulculuğun yok edilmesini desteklemiştir. Bu tür hadis rivayetleri mezheplerin toptan bid'at, dalâlet ehli olarak mahkûm edilmesinde tesirli olmuştur. Keza bu tür rivayetler bir müntesibin, diğer mezhebe bakışını belirleyen ve onlarla gireceği ilişkiyi şekillendiren bir etkiye sahip olmuştur.

Hâricileri 'cehennem ehlinin köpekleri' şeklinde tavsif eden rivayetler Hz. Peygamber'in nebevî veciz, müeddep üslubuna uymamaktadır. Keza henüz olmayan bir fırkanın hadise konu olması da makul gözükmemektedir. Muhtemelen bu rivayet Ehl-i Sünnet ya da Şîa canibinin Hâriciler hakkındaki görüşünün hadis literatürüne yansıyan sözlerinden biridir. Bu görüşü ifade eden hadislerin nerdeyse bütün hadis koleksiyonlarında yer bulması meseleyi Mezhepler Tarihi ve Hadis Edebiyatı açısından netameli kılmaktadır. Sonuç olarak hadis koleksiyonları nötr bir tavırda değildir. Bu eserlerin de fırka tartışmalarından etkilendiği verilen örneklerle belli olmaktadır.

3. Kaderiyye/Mu'tezile

Kaderiyye sorumluluk doğuran fiillerin sadece insanın kendi iradesiyle gerçekleştiğini ileri süren mezheptir.¹⁴⁶ Kaderiyye Ma'bed el-Cühenî (ö. 80/699), Gaylân ed-Dımaşki (ö. 125/742) gibi Mu'tezile'nin öncüsü sayılabilecek bazı şahsiyetlerin iradî fiillerin kadere yüklenemeyeceği düşüncesi etrafında geliştirdiği bir hareketti. Kaderiyye II. (VIII.) yüzyılın ortalarına doğru paralel

¹⁴⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, 94; Ayrıca Bkz. İlyas Üzüm, "Kaderiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 24: 64.

görüşlere sahip olan Mu'tezile ile birleşmiştir.¹⁴⁷ Ayrılanlar, kenara çekilenler anlamına gelen Mu'tezile'nin olumsuz bir manaya hamledilmesi mihne olayından sonradır. Bu dönemden sonra çoğunluk tarafından Mu'tezile, İslam cemaatinden kopan bir bid'at grubu olarak kabul edilmiştir.

Klasik eserlerde bir mezhep olarak 'Mu'tezile' kelimesi, hadis rivayetlerinde geçmez. Lakin mezhebin tenkidi Mu'tezile'nin adlarından biri olan Kaderiyye mezhebi¹⁴⁸ üzerinden yapılmıştır. Hadis rivayetlerinde Kaderiyye denildiğinde genelde kastedilen Mu'tezile mezhebidir. Nitekim Bağdâdî Kaderiyye'yi Mu'tezile'nin diğer bir adı olarak zikreder. Keza bazen iki ismi birlikte anar.¹⁴⁹ Ümmetin tüm fırkaları, bu hadisla Mu'tezile'nin kastedildiği yorumunu yapmışlardır.¹⁵⁰

Selefiyye, Kaderiyye görüşünü reddetmiş ve bu husustaki mücadele yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik gibi sahâbiler bu görüşten uzak olduklarını beyan etmişlerdir.¹⁵¹ Keza sahâbenin Kaderiyye'den uzak oldukları vurgulanmıştır.¹⁵² Örneğin *Müslim*'de Abdullah b. Ömer, bu anlayıştaki kimselerin kaderi kabul etmedikçe Uhud Dağı kadar sadaka verseler de kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.¹⁵³

Bazen bir hadis rivayetinde birden çok mezhebin adı geçer. Kaderiyye'nin de dahil olduğu bazı mezheplerin diğer din mensuplarına benzetildiği bir rivayet şöyledir: "Her Ümmetin Mecûsîsi, Hristiyanı, Yahudisi vardır. Ümmetimin Mecûsîleri Kaderiyye'dir, Hristiyanları Hâşebiyye'dir, Yahudileri Mürctie'dir."¹⁵⁴ Mezhep adları çoklu verilerek aleyhte uydurulan hadislerde rivayeti hangi mezhebin uydurduğunu anlamamanın ilk basit kuralı hangi mezhebin adının geçmediğidir. "Mürctie, Kaderiyye, Revâfız ve Havâric'den tevhid sökülüp alınır. Onlar Allah'a kâfir olarak kavuşurlar ve Cehennemde de ebedî olarak kalırlar"¹⁵⁵ örneğinde

¹⁴⁷ Üzüm v.dğr., "Mezhep", 29: 530.

¹⁴⁸ Bkz. Ebû Davûd, "Sünnet", 16; Tirmizî, "Kader", 13; Şehristânî, *Milel*, 1: 56.

¹⁴⁹ القَدْرِيَّةُ الْمُعْتَرَلَةُ عَنْ الْحَقِّ Bağdâdî, *el-Fark*, 104.

¹⁵⁰ Bkz. Yavuz Köktaş, "Kaderiyye ve Mürctie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/2 (2003): 136.

¹⁵¹ Bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, 18, 35, 98, 354.

¹⁵² Müslim, "İmân", 1.

¹⁵³ Müslim, "İmân", 1.

¹⁵⁴ لِكُلِّ أُمَّةٍ مَجُوسٌ، وَلِكُلِّ أُمَّةٍ نَصَارَى، وَلِكُلِّ أُمَّةٍ يَهُودٌ، وَإِنَّ مَجُوسَ أُمَّتِي الْقَدْرِيَّةُ، وَنَصَارَاهُمْ الْخَنَازِيَّةُ، وَيَهُودُهُمُ الْمُرْجِيَّةُ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1985), 9: 39.

¹⁵⁵ Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b Muhammed İbnü'l-Cevzi, *Kitâbü'l-Mevzû'ât* (Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1966), 1: 278.

olduğu gibi rivayette dört mezhebin adı geçmiştir. Hadisin uydurma olduğu kabul edildiğinde adı geçen dört mezhebin içinde adı geçmeyen muhalif mezhep ya da mezhepler şüpheli hale gelmektedir.

Hadis edebiyatında *Ebû Dâvûd* ve *İbn Mâce*'de de yer bulan Kaderiyye ve Mu'tezile'yi hedef alan bazı rivayetler şöyledir: "Kaderiyye, bu ümmetin Mecûsileridir."¹⁵⁶ "Eğer hastalanırlarsa ziyaret etmeyin, ölürlerse cenazelerine katılmayın."¹⁵⁷ Cenaze namazlarını kılmama İmam Malik'in fetvası olarak da geçer.¹⁵⁸ Fetvâ hem Kaderiyye'yi hem İbâdiyye'yi kapsamaktadır.

Mu'tezile mensupları, "Kaderiyye, bu ümmetin Mecûsileridir." rivayetini¹⁵⁹ reddetmek yerine rivayetin Mu'tezile'yi değil kaderci Mücbire ve Cebriyyeyi işaret ettiğini iddia etmiştir.¹⁶⁰ Mu'tezile âlimleri ise bu ismin bilakis, "Kader hayrı ve şerri ile Allah'tandır" diyen kimselere verilmesi gerektiğini iddia etmiştir.¹⁶¹

Mu'tezile tevhid anlayışından dolayı hayat, ilim, basar gibi sıfatların müstakiliyyetini kabul etmemiş, Allah'ın zâtıyla âlim olduğu görüşüne kail olmuştur. Aslında normal olan bu fikir ayrılığının normal olmayan tarafı bir yüzyıl sonra tartışılmaya başlanacak bir meselede Kaderiyye mezhebini Mecûsiler'e benzetmenin Hz. Peygamber'e atfedilmiş olmasıdır. Ali el-Kârî Zeydiye, Kaderiyye ve Mürctie'yi Mecûsilere benzeten hadislerin mevzû olduğunu ifade eder.¹⁶²

¹⁵⁶ Ebû Davûd, "Sünnet" 16, 17, "Kader", 17; İbn Mace, "Mukaddime", 10; Evzâi, *Sünen-i Evzâi*, 352; Dırâr b. Amr, *Tahrîş*, 2014, 80; İbn Kuteybe, *Te'vîl*, 1999, 136; Şehristânî, *Mûlel*, 1: 56; Bağdâdî, *el-Fark*, 26.

¹⁵⁷ Ebû Davûd, "Sünnet" 17; Evzâi, *Sünen-i Evzâi*, 352; Ebû Amr el-Gatafânî el-Kûfî Dırâr b. Amr, *Kitabu't-Tahrîş İlk Dönem Siyasi ve İtikadi İhtilaflarında Hadis Kullanımı*, trc. Mehmet Keskin (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 80.

¹⁵⁸ في القدرية والإباضية لا يصلح على مؤتاهم ولا يتبع جنازهم ولا تُعَادُ مَرْضَاهُمْ، فَإِذَا قُتِلُوا فَتِلْكَ أُخْرَى عَذْبَى أَنْ لَا يَصْلَى عَلَيْهِمْ Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1: 258.

¹⁵⁹ Ebû Davûd, "Sünnet", 17; İbn Kuteybe, *Te'vîl*, 1999, 136; Evzâi, *Sünen-i Evzâi*, 352.

¹⁶⁰ Ebû'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî Abdülcebbâr v.dğr., *Fadlû'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk. Fuâd Seyyid, 2. Bs (Beyrut: el-Ma'hedu'l-Almaniyyu li'l-Ebhâsi's-Şarkiyye, 2017), 167; Bkz. Hüseyin Hansu, *Mu'tezile ve Hadis*, 1. Bs (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2004), 58.

¹⁶¹ Krş. Ebû'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usuli'l-hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi (Mu'tezile'nin Beş Esasının Açılımı) (metin-çeviri)* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 773; Köktaş, "Kaderiyye ve Mürctie ile İlgili Hadisler", 136.

¹⁶² Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, trc. Halil İbrahim Kutlay, 6. Bs (İstanbul: İnkılab Yayınları, 2015), 148-150.

Kaderiyye hadislerinin bir kısmında bu fırka toplum ve dinin dışına atılmaya çalışılmış, selam vermek yasaklanmıştır.¹⁶³ Tarihi verilerin de işaret ettiği gibi, Kaderiyye/Mu'tezile dışlanmış ve İslâm dairesi dışına çıkarılmaya çalışılmıştır. Hatta onlara selam vermek dahi yasaklanmıştır.¹⁶⁴ Halbuki iyi olsun kötü olsun herkesin cenaze namazının kılınmasına dair icmâ vardır.¹⁶⁵ Hz. Peygamber “Kible ehlinden olup da vefat eden bir kimsenin cenaze namazını kılmanmazlık yapmayın”, buyurmuştur.¹⁶⁶ Teftazânî, hadislerle desteklenerek Maverâünnehir ulemasının Mu'tezile hakkında Mecûsîlerin bile onlardan daha iyi olduğunu ve Mecûsîlerin iki tanrı, Mu'tezile'nin ise sayısız tanrı getirdiğini söylemelerinden şikâyet eder. Bu iddialarıyla onların oldukça aşırıya gittikleri tespitini yapar.¹⁶⁷

Mâtürîdî (ö. 333/944) “Kaderiyye, bu ümmetin Mecûsîleridir” rivayeti hakkında fiillerin yaratılmasıyla ilgili olarak Mu'tezile'nin görüşünün Mecûsîler'in görüşleriyle benzerlik arz ettiğini belirtir.¹⁶⁸ Ancak o, Hz. Peygamber'in vefatından sonra zuhur eden Kaderiyye'yi işaret ettiği söylenen rivayetin Hz. Peygamber'e ait olmayabileceğine değinmez.

“Kaderiyye, bu ümmetin Mecûsîleridir” rivayetinin *Ebû Davud*'da geçen varyantı Kaderiyye'yi deccâl olma derecesine kadar götürür: “Her ümmetin Mecûsîleri vardır. Bu ümmetin Mecûsîleri kader yoktur, diyenlerdir. Bunlardan kim ölürse cenazelerine katılmayın. Onlardan kim hastalanırsa ziyaret etmeyin. Onlar deccâl şiasıdır. Onları deccâle ilhak etmek Allah üzerine bir haktır.”¹⁶⁹ *İbn Mâce*'de ise bu ümmetin Mecûsîlerinin kaderi inkâr edenler olduğu söylenir. Onlara selam vermeme, cenazelerine gitmeme şeklinde en ağır müeyyideler emredilir.¹⁷⁰

Benzer bir rivayette “Her ümmetin Mecûsîleri vardır. Bu ümmetin Mecûsîleri de kader yoktur diyenlerdir. Hastalanırlarsa...onlar deccâl Şiasıdır,” (هُم شِيعَةُ الدَّجَالِ) buyurulmuştur.¹⁷¹ Hz. Ömer'in şu hadisi

¹⁶³ İbn Mace, “Mukaddime”, 11.

¹⁶⁴ İbn Mace, “Mukaddime”, 11.

¹⁶⁵ Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, trc. Süleyman Uludağ, 4. Bs (İstanbul: Dergah Yayınları, 1999), 339.

¹⁶⁶ İbn Mace, “Cenâiz”, 31; Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-îlbâs amma iştehere mine'l-ehâdis* (Haleb: Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, t.y.), 2: 32; Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 339.

¹⁶⁷ Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 192.

¹⁶⁸ Ebû Mansûr Muhammed b Muhammed b Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid* (Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1986), 89.

¹⁶⁹ Ebû Davûd, “Sünnet”, 17; Dirâr b. Amr, *Tahrîş*, 80.

¹⁷⁰ İbn Mace, “Mukaddime”, 10.

¹⁷¹ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 1: 145.

rivayet ettiği nakledilir: “Ehl-i Kaderle birlikte oturup kalkmayın.”¹⁷² Yine el-Kamer 54/47’de geçen (إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ) ayetinde geçen mücrimlerin Kaderiyye olduğu Hz. Peygamber’e dayandırılmıştır.¹⁷³

Bir diğer rivayet şöyledir: “Ümmetimin helaki 3 şeyden ötürüdür. Irkçılık, Kaderiyye ve sika olmayan raviden rivayet.”¹⁷⁴ Üç türden bahsedilen bir diğer rivayete göre 3 kişi kıyamet gününde Allah’ın ayakları altında cehennemin dibindeki kuyuda olacak. O üç kişiden biri de kaderi yalanlayan kimsedir.¹⁷⁵ Bir hadiste ise kıyamette bir münâdi haydi, Allah’ı hasımları ayağa kalsın, der. Onlar Kaderiyye’dir, denilir.¹⁷⁶ Bir diğer rivayete göre lanetli yedi kimseden ikisi kaderi inkâr edenler ve sünneti terk edenlerdir.¹⁷⁷

Hız. Ömer’in sadece Mu‘tezile’yi değil Hâricîleri de içine alan oldukça detaylı bir kehanetinden bahsedilir. Buna göre recm Allah’ın hadlerindendir. O hususta kandırılmayın. Recmin delili Hız. Peygamber’in, Ebû Bekir’in ve benim (Ömer) recmetmemdir. Kaderi inkâr eden bir kavim gelecek, (وَسَيَجِيءُ قَوْمٌ يُكَذِّبُونَ بِالْقَدَرِ) havzı, şefaati, cehennemden çıkmayı inkâr edecekler,¹⁷⁸ denilmiştir.

Ayrıca hadis kitaplarında sahâbenin Kaderiyye’den uzak oldukları vurgulanmıştır.¹⁷⁹ Bağdâdî; Abdullah b. Amr, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, İbn Abbas gibi müteahhirin sahâbenin kaderilere selam vermeme, cenazelerini kılmama ve hastalandıklarında ziyaretlerine gitmemeye ilgili sözlerin hadis rivayeti olmadığını, bunu kendilerinin tavsiyesi ve vasiyyeti olduğunu söyler¹⁸⁰ ki, bu durum hadisin en iyi ihtimalle müteahhirin sahâbe kavli olduğuna işaret eder.

Anlaşılması zor olan bir rivayete göre Hız. Peygamber şöyle buyurur: (أَخِرَ الْكَلَامِ فِي الْقَدَرِ لَشَرِّ هَذِهِ الْأُمَّةِ فِي آخِرِ الزَّمَانِ) “Kader hakkında konuşma ahir zamanda bu ümmetin kötülükleri içindir.”¹⁸¹

Kaderle ilgili hadislerde hedef mezhebin hangisi olduğuna dair mevcut muğlaklığı gideren ve Hız. Peygamber’e dayandırılan açıklamalar da söz konusudur. Bir rivayette “Kaderiyye; kader yoktur, diyenlerdir,”¹⁸² denilerek açık adres verilmiştir. Bu hedef

¹⁷² İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 1: 145.

¹⁷³ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 1: 146.

¹⁷⁴ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 1: 143.

¹⁷⁵ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 1: 147.

¹⁷⁶ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 1: 148.

¹⁷⁷ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 1: 149.

¹⁷⁸ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 1: 151.

¹⁷⁹ Müslim, “İmân”, 1.

¹⁸⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, 35.

¹⁸¹ Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed el-Ensârî er-Râzî el-Dûlâbî, *el-Kunâ ve’l-esmâ*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000), 2: 761.

¹⁸² Ebû Davûd, “Sünnet”, 17.

göstermeye karşı “Kaderiyye Allah’a isyan edip sonra bu Allah’ın kaza ve kaderidir diyenlerdir,” rivayetiyle cevap verilmiştir.¹⁸³

“Kaderiyye Allah’ın kader konusundaki hasımlarıdır.”¹⁸⁴ “Bu ümmette yere batırma, mesh, taş yağması olacak. Bu musibetler kaderi inkâr edenlere gelecek.”¹⁸⁵ “Benim ümmetim içerisinde kaderi inkâr eden birtakım kavimler ortaya çıkacaktır.”¹⁸⁶ Bu vb. hadislerde Kaderiyye mezhep adı olarak zikredilmekle beraber asıl kast edilen Mu‘tezile mezhebidir. Mu‘tezile’nin ilk imamlarından Amr b. Ubeyd’in *Kitabu’r-red ‘ale’l-kaderiyye*, Ebû Huzeyl el-Allaf’ın (ö. 226/841) *Kitabu’r-red ‘ale’l-mücbire* adlı kitap isimlerinden de anlaşılacağı gibi Mu‘tezile ilk dönemlerde kaderiyye kavramını kaderciler/mücbire anlamında kullanmıştır. III. yüzyılda Ehl-i sünnet’in siyasal ve toplumsal olarak ağırlığını koyması süreciyle birlikte, *er-Red ‘ala’l-Kaderiyye ve’l-Cehmiyye* adlarıyla eserler telife başlanması Kaderiyye kavramının Mu‘tezile için sonradan kullanılmaya başlandığına işaret etmektedir.¹⁸⁷

Hadisçiler, netameli bir konu olan kader meselesini izah etmek, açıklamak yerine tartışmama, konuşmama yolunu seçmişlerdir. *Muvattâ’da “kader hakkında konuşmanın yasaklanması babı”* bu çözüm yoluna işaret eder. Bu bölümde Ömer b. Abdülaziz’in Kaderiyye’nin tevbeye çağırılmasını, kabul etmezlerse katledilmeleri hükmünü verdiği ifade edilir.¹⁸⁸

“Kaderilerle oturmayın, onlarla tartışmaya girmeyin.”¹⁸⁹ Hadis kaderi gruplarla oturmayı açık olarak yasaklamıştır, oysa tarih bize Hz. Peygamber’in döneminde böyle bir grubun varlığından söz etmemiştir. Bu rivayetlerle Mürcie ve Kaderiyye mezhebi heretik sayılmış ve bu iki fırkaya içtimai baskı öngörülmüştür. Bir diğer rivayette “Kader ehli ile düşüp kalkmayın, onlara davanızı götürmeyin”¹⁹⁰ denilmiştir. Rivayetten bir dönem Ehl-i kader’in danışılan muteber insanlar olduğu sonucu da çıkarılabilir. İnsana kendi fiillerini yapabilme gücünü veren görüşün makul görünmesine rağmen Ehl-i sünnet ve Ehl-i hadis cephesinde bu görüşe karşı sert olunması kader konusunda siyasal ve içtimai boyuttaki mücadelenin şiddetli olduğuna işaret etmektedir.

¹⁸³ Hansu, *Mu‘tezile ve Hadis*, 263.

¹⁸⁴ Şehristânî, *Milel*, 1: 56.

¹⁸⁵ Tirmizî, “Kader”, 16; Müslim, “Kader”, 7; İbn Mace, “Fiten”, 29; Ebû Davûd, “Sünnet”, 7.

¹⁸⁶ Ebû Davûd, “Sünnet”, 6.

¹⁸⁷ Hansu, *Mu‘tezile ve Hadis*, 59.

¹⁸⁸ Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî Mâlik b. Enes, *Muvatta’* (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1997), “Kader”, 6.

¹⁸⁹ Ebû Davûd, “Sünnet”, 34.

¹⁹⁰ Ebû Davûd, “Sünnet”, 17.

Tirmizî'de “*Kaderiyye hakkında gelen babı*”nda ve *İbn Mace*'de Mürcie'nin ve Kaderiyye mezheplerinin Müslüman olmadığını Hz. Peygamber'in söylediği nakledilmiştir. Hadis şöyledir: “Ümmetimde iki sınıf vardır ki, onların İslam'dan nasipleri yoktur: Mürcie ve Kaderiyye.”¹⁹¹ *İbnu'l-Cevzî* bu hadisin uydurma olduğu tespitini yapar.¹⁹² Kaderiyye ve Mürcie'yi birlikte tadlil eden bir diğer hadis rivayetinde muhtemelen bunların havzı inkâr etmelerinden dolayı havza gelemeyecek iki sınıfın Kaderiyye ve Mürcie olduğu nakledilir.¹⁹³

“Nübüvvetten sonra hiçbir küfür/inkâr yoktur ki anahtarları kaderi tekzip olmasın”¹⁹⁴ rivayetinin de kader konusunda belli bir fırkayı hedef aldığı anlaşılmaktadır. Bir diğer hadiste “Kureyş müşrikleri, Hz. Peygamber'le kader mevzûunda tartışmak için geldiler. Bunun üzerine şu ayet nazil oldu: “*O gün onlar yüzleri üstünde sürüklenirler. Tadın cehennem dokunuşunu (denilir). Şüphesiz ki biz, herşeyi bir ölçüyle yarattık.*”¹⁹⁵ (el-Kamer 54/48) denilmiştir. Bu rivayetin de Kaderiyye/Mu'tezile'yi hedef aldığı belli olmaktadır. Nitekim *İbn Abbas* rivayetine göre bu ayet Kaderiyye hakkında inmiştir.¹⁹⁶

Bir adam *Abdullah b. Ömer*'e gelir. “Falan kimse sana selam ediyor diyerek, Şamlı birisinden selam getirir. *İbn Ömer*: Bana ulaştığına göre, o kimse kaderi inkâr ediyormuş. Eğer o böyle bir bid'at fikre saplandı ise, sakın ona selam söyleme! Zira ben Hz. Peygamber'den işittim: “Bu ümmette yere batırma, mesh (suret değişmesi), taş yağması olacak. Bu musibetler kaderi inkâr edenlere gelecek.”¹⁹⁷ Bu rivayetin *Kütüb-i Sitte*'de yer almış olması mezhebi taassubun tezahürlerinden biri olarak görülebilir. Keza *İbn Ömer*'den Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilir: “Benim ümmetim içerisinde kaderi inkâr eden birtakım kavimler ortaya çıkacaktır”¹⁹⁸

Abdullah b. Ömer'e bir grubun kader konusunda tartıştıkları ve kader inkâr ettikleri söylenince Hz. Peygamber'den şu sözleri rivayet

¹⁹¹ *Tirmizî*, “Kader”, 13; *İbn Mace*, “Mukaddime”, 9; *Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî*, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 2. Bs (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1984), 11: 262; *İbn Kuteybe*, *Te'vîl*, 1999, 136.

¹⁹² *İbnu'l-Cevzî*, *Kitâbü'l-Mevzû'ât*, 1: 134.

¹⁹³ *İbn Ebî Âsım*, *Sünne*, 2: 462.

¹⁹⁴ *Dirâr b. Amr*, *Tahrîş*, 2014, 80.

¹⁹⁵ *Müslim*, “Kader”, 19; *Tirmizî*, “Kader”, 19; *İbn Mace*, “Mukaddime”, 10; *Haydar Hatipoğlu*, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982), 1: 146-149.

¹⁹⁶ *Taberânî*, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11: 97.

¹⁹⁷ *Tirmizî*, “Kader”, 16; *Müslim*, “Kader”, 7; *İbn Mace*, “Fiten”, 29; *Ebü Davûd*, “Sünnet”, 7.

¹⁹⁸ *Ebü Davûd*, “Sünnet”, 6.

eder: “Ümmetim içinde ahir zamanda Rahman’ın kaderini yalanlayanlar çıkacak. Onlar kezzâb olurlar. Sonra bu ümmetin Mecûsîlerine dönüşecekler. Onlar cehennem’in köpekleridir.”¹⁹⁹

Mezhebî bir tartışma konusu olan şefaât ile mezheplerin ilişkilendirildiğini görmekteyiz: “Ümmetimden iki zümreye şefaâtım ulaşmaz: Kaderiyye ve Mürctie”²⁰⁰ “Ümmetimden iki sınıf insan vardır. Onlar şefaâtime nail olamazlar. Onlar 70 peygamberin diliyle lanetlenmişlerdir. Onlar Mürctie ve Kaderiyye’dir.”²⁰¹ Yine “Allah hiçbir peygamber göndermemiştir ki içinde Kaderiyye ve Mürctie olmasın. Allah Kaderiyye ve Mürctie’ye 70 nebinin diliyle lanet etmiştir”²⁰² rivayeti de konuyla ilgili dikkat çeken rivayetlerdendir. Kaderiyye’nin lanetlendiği bir diğer rivayette “Allah Kaderiyye’ye lanet etsin. Allah’ın gönderdiği hiçbir peygamber yoktur ki ümmetini onlarla sakındırmasın ve lanet etmesin”,²⁰³ buyurulmuştur.

Taberânî’de Kaderiyye ve Mürctie’nin birlikte anıldığı bir rivayet şöyledir: “Allah’ın peygamber gönderdiği hiçbir ümmet yoktur ki içlerinde Kaderiyye olmuş olmasın. Mürctie ise ümmetin durumunu karıştırıp bozar. Dikkat edin, Allah azze ve celle 70 peygamberin diliyle Kaderiyye’ye ve Mürctie’ye lanet etmiştir.”²⁰⁴ “Kaderden sakının. Çünkü o Hristiyanlıktan bir şubedir.”²⁰⁵ rivayetinde ise Kaderiler Hristiyanlara benzetilmiştir.

İlgili bir diğer rivayet şöyledir: “Kader inkarcıları çıkacak. Onlar bu ümmetin Mecûsîleridir. Bir ümmet peygamberinden sonra ancak şirkle helak olur. Şirkin başlangıcı ise iman ettikten sonra kaderi inkâr etmektir.”²⁰⁶

Kaderiyye’nin hedef alındığı bir diğer rivayette “Kıyamet günü bir münâdî, kalkın! Ey Allah’ın düşmanları, dediğinde bilin ki onlar Kaderiyye’dir” buyurulmuştur.²⁰⁷

Eş’arî ve Mâtürîdî’nin de dâhil olduğu ilk Sünnî kelâmcılar Kaderiyye rivayetlerini kabul etmiş ve kullanmışlardır. İbn Hazm gibi

¹⁹⁹ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 1: 150.

²⁰⁰ Tirmizî, “Kader”, 13; İbn Mace, “Mukaddime”, 9; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 461.

²⁰¹ İbn Kuteybe, *Te’vîl*, 136; Dirâr b. Amr, *Tahrîs*, 58, 85.

²⁰² İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 1: 142.

²⁰³ Nu’mân b. Sabit Ebû Hanîfe, *Müsnedu Ebî Hanîfe bi rivayeti Haskefî*, thk. Abdurrahman Hasan Mahmud (Kahire: el-Âdâb, 2005), hd. No: 19.

²⁰⁴ Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 2. Bs (Beyrut: Dâru İhyai’t-Tûrasi’l-Arabi, 1984), 20: 117.

²⁰⁵ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 11: 262.

²⁰⁶ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 1: 143.

²⁰⁷ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-ewsat*, 6: 317.

istisnalar hariç hem ilk kelâmcılar hem müteahhirin kelâmcılar Kaderiyye ile ilgili hadisleri benimseyip kullanmış, bazıları bu hadislerin sahih olduğunu iddia etmiştir.²⁰⁸ Halbuki Kaderiyye aleyhindeki on hadisin senetlerinin hepsi ya zayıf ya mevzûdur. Sadece “Kaderiyye, bu ümmetin Mecûsileridir” hadisinin hasen li-ğayrihi olduğu söylenebilir.²⁰⁹ Hasen li-ğayrihi notu da zayıf tariklerin birbirini desteklemesiyle olmaktadır. Kaderî hadislerin bir kısmının hem merfû hem de mevkuf olarak nakledilmesi²¹⁰ bu tür rivayetlerin sahâbe kavli ya da tabiîn sözü olduğu iddiasını dikkate almayı gerektirmektedir. Hz. Peygamber döneminde gündemde olmayan konulardan haber veren bu tür rivayetlerin sahih bir şekilde Hz. Peygamber’e aidiyeti oldukça zayıftır. Bir hadis usûlü kaidesi olan bu kuralın ekseriyetle senedi zaten mevzû olan hadislere uygulanıp diğer hadislerde işletilmemesi²¹¹ kanaatimizce hatalıdır.

Kaderiyye başlığı altında verilen bazı hadis rivayetlerinden anlaşıldığı üzere bazı mezhebî görüşler bir şekilde hadis rivayetlerine dönüşmüştür. Problemlî, zayıf kabul edilen bazı kaderci rivayetler mezhebî mücadelelerin verdiği ivmeyle meşhur olmuştur. Örneklerini verdiğimiz bu tür hadisler kullanılarak muhalif mezhepler özellikle Mu'tezile Hz. Peygamber'in diliyle mahkûm edilmeye çalışılmıştır.²¹²

Sonuç olarak hadis literatüründe, kelâm ve tarih kitaplarında geçen Kaderiyye hadislerinde Mu'tezile mezhebi itham edilmekte, dalâletleri ortaya konmaktadır. Böylece Kaderiyye'ye mensup olanların cenazesine dahi gitmeme gibi ağır müeyyideler verilmesi öngörülmüştür. Bu hadislerde Kaderiyye/Mutezile özellikle kader görüşü üzerinden tenkit edilmiştir. Mezkûr rivayetlerden yetmiş peygamberin diliyle lanetlenme ve bu ümmetin köpekleri oldukları gibi ağır ifadelerin Hz. Peygamber'in nebevî uslûbüne uymamaktadır. Muhtemelen bu nev hadisler fırka mücadelelerinin etkisiyle bir şekilde mezhep taassubuyla hadis edebiyatına dahil edildiği anlaşılmaktadır.

4. Mürcie

İddiaya göre Mürcie, sahâbe döneminde yaşanan bölünme ve savaşlarda tarafsız kalan kitleden doğmuştur.²¹³ Mürcie'nin ortaya

²⁰⁸ Köktaş, “Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadisler”, 137.

²⁰⁹ Köktaş, “Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadisler”, 138.

²¹⁰ Köktaş, “Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadisler”, 139.

²¹¹ Bkz. Köktaş, “Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadisler”, 139.

²¹² Mezhep taassubu hakkında bkz. Fevzi Rençber, “İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 10/1 (2017): 77-102.

²¹³ Kubat, *Mezhepler Tarihi*, 170.

çıkışı hicrî 60/680 yıllarından itibaren dir.²¹⁴ Mürcie belirli görüşleri olan bir ekol olmaktan ziyade, genel, karışık bir mezhep mahiyeti arzeder. Eş'ari bütün fırkaları on gruba ayırır ve Mürcie'yi de müstakil bir fırka olarak sayar.²¹⁵ Şehristânî'ye göre Mürcie, Havâric Mürciesi, Kaderiyye Mürciesi, Cebriyye Mürciesi ve halis Mürcie olmak üzere dört sınıftır.²¹⁶ Coğrafi açıdan ise Mürcie Şam, Küfe, Irak ve Horasan Mürciesi şeklinde 4 kısma ayrılır.²¹⁷ "Fukahâ Mürciesi" ibadetleri imandan saymayan ve imanî dil ile ikrar, kalp ile tasdik olarak gören Mürcie'dir.²¹⁸

Mürcie'yle ilgili hadislerin bir kısmı daha önce Kaderiyye başlığında işlendiği için tekrara düşmemek adına değinmiyoruz. İlgili hadis rivayetlerini ve yorumlarını o başlığa havale ediyoruz. Kaynaklarda "Mürcie 70 nebînin diliyle lanetlenmiştir"²¹⁹ vb. şeklinde varid olan rivayetleri hadis olarak okumaktan ziyade Ehl-i hadis'in veya Mürcie muhaliflerinin Mürcie'ye karşı tepkisi olarak okumak mümkündür. Çünkü hadis usulüne göre de böyle bir sözün gerçekten Hz. Peygambere ait olma ihtimali oldukça zayıftır.

Rafizîler (Şiîler) Hristiyanlara, Müşebbihe Yahudilere benzetilirken²²⁰ Mürcie de Yahudilere benzetilerek: "Mürcie Ehl-i kible'nin Yahudileridir"²²¹ denilmiştir. Kaderiyye ile Mürcie'nin birlikte kötülendiği bir diğer hadis rivayeti şöyledir: "Allah hiçbir Nebi göndermemiştir ki ümmetin içinde ümmetin durumunu karıştırıp bozan Kaderiyye ve Mürcie olmasın. Dikkat edin Allah Kaderiyye'ye ve Mürcie'ye 70 nebînin diliyle lanet etmiştir."²²²

²¹⁴ Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler (Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi)* (Ankara: Kitabiyat yayınları, 2002), 36.

²¹⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 65.

²¹⁶ Şehristânî, *Milel*, 1: 162; Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistanî Ebu Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, trc. İsmail Lütfi Çakan (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987), 8: 467-468.

²¹⁷ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 524.

²¹⁸ M. Özgü Aras, "Hammâd b. Ebû Süleyman", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15: 486.

²¹⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dineverî İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*, ed. Muhammed Muhyiddin el-Asfar, 2. Bs (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1999), 136; Bağdâdî, *el-Fark*, 148; Dirâr b. Amr, *Tahrîş*, 58.

²²⁰ Şehristânî, *Milel*, 1: 28.

²²¹ Dirâr b. Amr, *Tahrîş*, 58.

²²² مَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا قَطُّ إِلَّا وَفِي أُمَّتِهِ قَدَرِيَّةٌ، وَمَرْجِنَةٌ يَمْشُونَ عَلَيْهِ أَمْرَ أُمَّتِهِ، أَلَا وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَعَنَ الْقَدَرِيَّةَ، وَالْمَرْجِنَةَ عَلَى

لسان سُبُعِينَ نَبِيًّا Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 20: 117.

Ehl-i hadîs iman mevzuunda en fazla Mürcie'den olan Cehm b. Safvan (Cehmiyye)²²³ ile Muhammed b. Kerrâm (Kerrâmiyye)²²⁴ grubunun fikirlerini eleştiriyordu. Ehl-i hadîs mezkur iki gruptan farklı olarak amelleri ikrar ve tasdikini temeli yani şartı olarak görüyordu.²²⁵ Uzun bir müddet devam eden fırkalar arasındaki iman tartışmalarının ve çatışmalarının kazandırdığı ve Ehl-i hadîs'in kabul ettiği imanın tarifi olan, *kalp ile bilme, dil ile söyleme, erkânı ile amel etmek* şeklindeki formülasyon *İbn Mace*'de hadis olarak vardır.²²⁶ Üstelik râvilerden Ebû Salt el-Herevî (236/850) "bu senet bir deli üzerinde okunmuş olsaydı deli şifa bulurdu" demiş hadisin senedini övmüştür.²²⁷ Bu rivayetteki problem râvi Ebû Salt'ın zayıf bir râvi ve Şii olmasıdır.²²⁸ Nitekim kendisinden "Alevilerin köpeği Benî Ümeyye'den hayırlıdır"²²⁹ şeklinde uçuk rivayetler nakledilmiştir. İbn'ul-Cevzî hadisin mevzû olduğunu söylemiştir.²³⁰

Sünen-i Evzâi'de, Huzeyfe'den gelen rivayete göre iki görüş sahibi cehennemliktir. Bunlardan birincisi "iman sadece sözden ibarettir" diyenlerdir.²³¹ Mürcie'yi Hz. Peygamber şöyle tanıtır: "İman amelden ayrı olup amelsiz olarak ikrardan ibarettir, diyenlerdir."²³²

Ebû Dâvûd'da 'sünnet kitabı'nda 'Mürcie'yi red' bab başlığı yapılmıştır. Hadislerde imanın yetmiş küsur şu'be olmasıyla ilgili rivayetlere yer verilir.²³³ Böylece Mürcie'nin amelin imandan bir parça olmadığı görüşü hadis ile reddedilmiş olmaktadır. Keza *Ebû Dâvûd*'da Hz. Peygamber önce imanın ne olduğunu sorar. Sonra imanın şartları olarak İslam'ın şartlarını sayar.²³⁴ Böylece hadise göre amel-iman birlikteliği Hz. Peygamber tarafından tespit edilerek Mürcie'nin iman anlayışı veto edilmiş olmaktadır. Mürcie'yi red başlığındaki bir diğer hadise göre kul ile küfür arasında namazı terk etmek vardır.²³⁵ *Ebû Dâvûd*'da bu rivayetle Mürcie'nin iman görüşü

²²³ Cehmiyye, ilk kelâmcılardan olan Cehm b. Safvân es-Semerkandî et-Tirmizî'nin (ö. 128/745) görüşlerinden oluşan mezheptir.

²²⁴ Kurucusu Muhammed b. Kerrâm olan Hicrî III. yüzyılın sonlarında Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkan antropomorfist görüşleriyle tanınan itikadî mezheptir. Bkz. Şehristânî, *Milel*, 1: 124.

²²⁵ Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, 157.

²²⁶ İbn Mace, "Mukaddime", 9.

²²⁷ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce ve Şerhi*, 1:109-112.

²²⁸ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fî nakdi'r-ricâl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 2: 616.

²²⁹ Zehebî, *Mizân*, 2: 616.

²³⁰ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce ve Şerhi*, 1: 109.

²³¹ Evzâi, *Sünen-i Evzâi*, 26.

²³² Dırâr b. Amr, *Tahrîş*, 2014, 58, 85.

²³³ Ebû Davûd, "Sünnet", 14.

²³⁴ Ebû Davûd, "Sünnet", 14.

²³⁵ Ebû Davûd, "Sünnet", 14.

reddedilmiş, Hâricî iman anlayışı desteklenmiş olmaktadır. Bir sonraki “*İmânın artıp eksildiğinin delil*” başlığı altında Mürctie’yi red için 12 hadisin tahriri yapılmıştır.²³⁶

Dırar b. Amr’ın *et-Tahrîş* adlı eserinde Mürctie’yi nakzeden hadislerin verildiği “*iman ve amel hakkında*” başlığında kıyametten bir sahne aktarılır. Şeytana neden secde ve tevbe etmediği sorulunca o kulluğa devam ettiğini söyler. Şahit istenince de ikrarı iman için yeterli sayan Mürctie’yi şahit kılar. Mürctie de imanın ikrar olduğunu ve amelin imandan olmadığına şehadet eder. Rivayetin bu noktasında Mürctie şeytanın şu sözleriyle övülerek yerilmiş olur: “Ey Rabbim, bunlar insanlık için çıkarılmış en hayırlı ümmettir ki benim imanlı olduğuma şehadet ederler” der. Daha sonra şeytan ve Mürctie mensupları cehenneme atılır.²³⁷

Kelâmî bir tartışma olan imanın artması ve eksilmesi hakkında hadisçilerin iman anlayışını yansıtan “İman artar ve eksilir”²³⁸ örneğinde olduğu gibi Mürctie’ye karşı imanın artması eksilmesi görüşünü ortaya koyan ve destekleyen rivayetler neredeyse *Kütüb-i sitte*’nin her kitabında itikâdî bir mesele olarak ispata çalışılmıştır. Ömer b. Abdülaziz’den imanın artması-eksilmesi konusunda iki farklı rivayet gelmiştir.²³⁹ Bu duruma göre iki zıt inanca sahip iki mezhepten; Ehl-i hadîs ya da Mürctie’den bir tarafın Ömer b. Abdülaziz’i kullanarak imanın artması-eksilmesi konusunu manipüle etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Konuyu mantıklı bir sonuca bağlayan Süyûtî (ö. 911/1505) imanın artmayacağı ve eksilmeyeceğini haber veren hadislerin Mürctie tarafından, artıp eksileceğini haber veren hadislerin ise muhalifleri tarafından uydurulduğunu ifade eder.²⁴⁰

Hâricî tekfirciliğine tepki sayılabilecek bazı Mürcci fırkaların iman anlayışı imanı mücerret dilin ikrarından ibaret görüyordu.²⁴¹ Bazı Mürcci fırkaların söz konusu iman nazariyesine başta Hâricîler olmak üzere Ehl-i hadîs, Mu’tezile, Şîa muhalefet etmiştir. Bu mezheplerin hepsi amellerin imanın tarifine dahil edilmesi konusunda ittifak etmişlerdir.²⁴² Ehl-i hadîs, hadis edebiyatı eserlerinde amellerin imandan bir parça olduğunu ispat için namaz vb. ibadetlerin imandan bir cüz olduğunu ifade eden rivayetlere özel bir önem

²³⁶ Ebû Davûd, “Sünnet”, 15.

²³⁷ Dırar b. Amr, *Tahrîş*, 2014, 58.

²³⁸ İbn Mace, “Mukaddime”, 9.

²³⁹ Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, 166.

²⁴⁰ Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 1, 43.

²⁴¹ Şehristânî, *Milel*, 1: 106.

²⁴² Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, 75.

vermiştir. Böylece namaz, oruç, zekât, hac, cihat gibi bütün taatler imanla özdeşleştirilmiştir.²⁴³

Ehl-i hadîs'in iman nazariyesi müstakil bir nazariye olmayıp bazı farklılıklarla Hâricî nazariyesinin bir fer'idir.²⁴⁴ Diğer taraftan Ehli hadîs'in iman anlayışı Mürcîî iman düşüncesinin reddidir.²⁴⁵ Zaten hadîs kitaplarının *Kitabu'l-îmân* bölümleri ile imanı konu edinen müstakil kitaplar genel olarak Mürcîî imanı tenkid ve redde odaklıdır. Hatta bazen Mürcie'nin lanetlendiği, İslam'dan nasibinin olmadığı, irca görüşünün bid'at olduğuna dair hadislerle, sahâbe ve tâbiûn sözleri de eklenir.²⁴⁶

İbn Hacer, *Sahîh-i Buhârî*'nin iman bölümünün ekseriyetle Mürcie'yi redde matuf olduğunu kaydeder.²⁴⁷ Mesela "*Mü'minin farkında olmadan amelinin boşa gitmesi babı*" hakkında²⁴⁸ İbn Hacer ve Nevevî Buhârî'nin bu baktan kastının Mürcie'yi red olduğunu söyler. Sonra Mürcie mezhebi hakkında bilgiler verilir.²⁴⁹ Başlık altındaki ilk rivayette «سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنِ الْمَرْجِيَّةِ» Mürcie'nin durumu sorulur. Ebû Vâil (ö. 82/701) "Müslümana küfretmek fısıq, onu öldürmek küfürdür", hadisiyle²⁵⁰ cevap verir. Böylece iki amelin fısıq ve küfür olması cihetiyle ameli imana dahil etmeyen Mürcie'nin görüşünün yanlış olduğu hadislerle ortaya konmuş olmaktadır. İbn Hacer hadislerle Mürcie'nin reddedilip, Hâricî mezhebinin zahiren desteklendiğini iddiasına karşı hadisin bidatçıyı reddetmeye matuf mübalağalı ifade olduğu yorumunu yapar.²⁵¹

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere Mürcîî iman anlayışını Ehl-i hadîs şiddetle reddetmiştir. Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam (ö. 224/838), İbn Ebi Şeybe (ö. 235/849), Muhammed b. Yahya b. İbn Ömer el-Adenî (ö. 243/857) gibi Ehl-i hadîs uleması *Kitabu'l-İman* adıyla ilk müstakil eserler kaleme alanlar olarak amellerin imandan bir cüz olduğunu, artması ve eksilmesini hadisler ve seleften gelen

²⁴³ Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, 92.

²⁴⁴ Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, 155.

²⁴⁵ Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, 155.

²⁴⁶ Kâsım b. Sellâm el-Herevi Ezdî Ebû Ubeyd, *Kitabu'l-Îmân*, ed. Muhammed Nâsıru'd-din Elbânî, 1. Bs (Riyad: el-Mektebetü'l-Maârif, 2000), 236.

²⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1: 110.

²⁴⁸ Buhârî, "İman", 37.

²⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1: 110; Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b Ahmed b Musa el-Hanefî Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 1: 428.

²⁵⁰ «سَبَابُ الْمُسْلِمِ فَسُوقٌ، وَقَتْلُهُ كُفْرٌ» Buhârî, "İman", 37; Müslim, "İman", 116; Tirmizî, "Birr", 52; Nesâî, "Tahrîmu'd-dem", 26; İbn Mace, "Mukaddime", 9; Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsnedu Ebi Dâvûd et-Tayâlisî* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1985), 1: 207.

²⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 1: 112.

rivayetlerle desteklemişlerdir.²⁵² Hadis kitaplarında Mürcîi iman anlayışını reddetmek için ‘namaz, oruç, zekât, haya imandandır’ şeklinde bablar açılmıştır. Hadislerde genelde imanın şubelerine, ibadet ve taatların da imandan olmasına vurgu yapılmıştır. *İmanın şubeleri* gibi bab başlıklarında ilgili hadisler sıralanmış, çeşitli amellerin imandan olduğuna vurgu yapılarak ameli imanın bir parçası saymayan Mürcie’nin iman anlayışı reddedilmiştir.²⁵³

Hasılı hadis kitaplarının *Kitabu’l-îmân* bölümlerindeki bab başlıkları ve imanı konu edinen müstakil kitaplar genel olarak Mürcîi imanı tenkide ve redde odaklıdır. Hatta bazen Mürcie’nin lanetlendiği, İslam’dan nasibi olmadığı, ırcanın bid’at olduğuna dair hadislerle, sahâbe ve tâbiûn sözleri de eklenir.²⁵⁴ Hadis kitaplarında Mürcîi iman anlayışını reddetmeye matuf, ‘namaz, oruç, zekât, haya imandandır’ şeklinde birçok bablar vardır. *İmanın şubeleri* gibi bablarda ilgili hadisler sıralanarak çeşitli amellerin imandan olduğuna vurgu yapılmış, Mürcie’nin iman anlayışı reddedilmiştir. Hadislerde genelde imanın şubelerine, ibadet ve taatların imandan olmasına vurgu yapılır.²⁵⁵

Böylelikle hadis edebiyatında özellikle imana dair meselelerde Ehl-i hadis ile Mürcie arasında fikir ayrılığı yaşanmış, hadis ve şerh literatürü iki mezhebin tartışma ve mücadelesinden etkilenmiştir.²⁵⁶ Öyle ki hadis kitaplarının iman bölümü Mürcie’ye karşı yazılmış gibidir. Keza bab başlıklarıyla ve bab başlıklarında zikredilen ayet ve sahabe sözleriyle hadislerle yön verme, hedef çizme yapılmıştır. Keza Mürcie mezhebinin adı ilgili hadislerde görüldüğü gibi ya açık olarak verilmiş ya da bab başlıklarında Mürcie tenkit edilmiştir.²⁵⁷ Mürcie’yi mahkûm eden rivayetleri dönemin hadis entelijansiyasının bir sert tavrı olarak da okumak mümkündür. Çünkü Mürcie mezhebinin adını vererek onu kötüleyen hadis rivayetlerinin Hz. Peygamber’e ait olma ihtimali oldukça zayıftır.

²⁵² Bkz. Ebû Ubeyd, *Kitabu’l-Îmân*, 9-66.

²⁵³ Buhârî, “Îmân”, 1, 9, 11, 12, 14, 15.

²⁵⁴ Ebû Ubeyd, *Kitabu’l-Îmân*, 236.

²⁵⁵ Buhârî, “Îmân”, 1, 9, 11, 12, 14, 15.

²⁵⁶ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kâmil Çakın, “Buhari’nin Mürcie ile İman Konusunda Tartışması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32 (1992): 183-198.

²⁵⁷ Bkz. Buhârî, “İman”, 1, 9, 11, 12, 14, 15; Ebû Davûd, “Sünnet”, 14, 15; İbn Mace, “Mukaddime”, 14; Ebû Ubeyd, *Kitabu’l-Îmân*, 9-66, 236; Dırâr b. Amr, *Tahrîş*, 58.

5. Şia

Şia, Ali bin Ebi Tâlib'in Hz. Peygamber'den sonra nasla imam olduğu inancını dinin esasından sayan ve imametin Hz. Ali-Hz. Fâtıma'dan (ö. 11/632) gelen soya ait olduğuna inanan toplulukların genel adıdır.²⁵⁸ Hz. Peygamber'in vefatından sonra siyasî mücadeleler sürecinde ilk Şii fikirlerin izlerini görmek mümkündür. Henüz ashâb dönemi bitmeden Sebe'iyye, Muhtâriye, Keysâniyye ve Râfızilik gibi Şii gruplardan bahsedilir. Bu gruplar hilâfeti Hz. Ali'nin hakkı olarak görüyor ve halifeleri Hz. Ali'nin hakkını gasp etmekle suçluyorlardı. Bu görüşleriyle ilgili olarak Sünnilerin bilmediği naslar rivayet ediyor ve kendilerine göre yorumluyorlardı.²⁵⁹

Sünnî hadis edebiyatında ve klasik itikadi eserlerde diğer mezhepler gibi Şia aleyhinde de hadis rivayetleri variddir. Şia'nın görüşlerini reddetmeye matuf rivayetler ve bab başlıkları ise o kadar fazladır ki müstakil bir literatür olması mümkündür. Bu başlıkta sadece açıkça mezhep adı verilerek veya mezhebin alametleri sayılarak Şia hakkında varid olan rivayetleri ele alacağız. Şia mezhebini kasteden rivayetlerin ekseriyetinde Şia'nın adlarından biri olan Râfızî/Revâfız nisbesi kullanılır.²⁶⁰ Bazı rivayetlerde Şia kelimesi ve müradifleri de kullanılmıştır.

Revâfız hakkında gelen bazı rivayetler şöyledir: "Ahir zamanda birtakım insanlar olacak, onlara Râfızî denilecek. İslam'ı fırlatıp atarlar. Dini sadece telaffuz ederler. Onları öldürünüz, çünkü onlar müşriktir."²⁶¹

Hadis rivayetine göre "Rafıziler (Şiiler) bu ümmetin Hristiyanlarıdır. Müşebbihe ise bu ümmetin Yahudileridir."²⁶² Şia'yla ilgili *el-Milel ve'n-nihal*'de "Bir grubun kötü lakapları olacaktır. Onlara Râfıza denilir. Onlarla karşılaştığınızda onları öldürünüz. Çünkü onlar müşriktirler"²⁶³ denilmiştir.

Hiz. Ali Hz. Peygamber'in şu sözünü nakleder: "Ahir zamanda birtakım insanlar olacak, onlara Râfızî denilecek. İslam'ı fırlatıp atarlar. Dini sadece telaffuz ederler. Onları öldürünüz, çünkü onlar müşriktir."²⁶⁴ Rivayet aynı kitapta (İbn Hanbel, no: 808) Hiz. Ali'nin sözü olarak da geçer.

²⁵⁸ Mustafa Öz - İlyas Üzüm, "Şia", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 111.

²⁵⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 1: 278.

²⁶⁰ Bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, 35.

²⁶¹ İbn Hanbel, *Müsned*, 1: 298; İbn Kuteybe, *Te'vîl*, 136.

²⁶² Şehristânî, *Milel*, 1: 28.

²⁶³ Dîrâr b. Amr, *Tahrîş*, 30.

²⁶⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, 1: 298; İbn Kuteybe, *Te'vîl*, 136.

Keza *İbn Hanbel*'de geçen bir rivayette “Ahir zamanda Râfıziler denen bir kavim çıkacaktır. Onlar İslâm'ı reddederler”²⁶⁵ buyurulmuştur.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen bir rivayette Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin durumunu Hz. İsa'ya benzetir: Bir taraftan buğz edenler, diğer taraftan ona aşırı sevgi besleyenler.²⁶⁶ Benzer ifade Hz. Ali'den de rivayet edilir. Bu rivayetin Hâriciler ve Şîa'yı hedef aldığı belli olmaktadır. Bir tanesi şöyledir: “Biz Ehl-i beyt hakkında iki grup helak olur: Aşırı seven, şaşkın iftiracı.”²⁶⁷ Bu rivayette geçen helak olacak sevgi müfritleriyle ile kastedilen Şîa mezhebidir.

İbn Ebî Âsım'ın *es-Sünne* eserinde “*Râfıza'nın zikri -Allah onları zelil kılsın-babı*”nda “Benden sonra Râfıza diye kötü bir lakabı olan bir grup çıkacak...” denilerek onlarla karşılaşıldığında öldürülmeleri emredilir.²⁶⁸ Aynı hadisin devamında sahâbe denen grubu nasıl tanıyacaklarını Hz. Peygamber'e sorarlar: “Sende olmayan şeyi sende varmış gibi sana atfederler ve ashâbımı ta'n eder ve küfrederler”, buyurulur.²⁶⁹

Benzer bir rivayet şöyledir: “Bir grubun kötü lakapları olacaktır. Onlara Râfıza denilir. Onlarla karşılaştığınızda onları öldürünüz. Çünkü onlar müşriktirler.”²⁷⁰ Bu rivayetin az farkla bir benzeri şöyledir: « يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ قَوْمٌ يُنْبِزُونَ الرَّافِضَةَ، يَرْفُضُونَ الْإِسْلَامَ وَيُلْفِظُونَهُ، فَأَقْتُلُوهُمْ فَإِنَّهُمْ «مُشْرِكُونَ» » “Ahir zamanda Râfıza diye kötü lakablı bir kavim gelir. İslâm'ı telaffuz ederler lakin onu reddederler. Onları öldürünüz çünkü onlar müşriktirler.”²⁷¹ Daha önce bahsi geçen Kaderiyye ve Mürchie'yi hedef alan *Ümmetin Mecûsileri* hadis rivayetinin bir benzeri Şîa ve Müşebbihe için de yapılmıştır. Hadise göre “Rafıziler (Şiiler) bu ümmetin Hristiyanlarıdır. Müşebbihe ise bu ümmetin Yahudileridir.”²⁷² Bu hadis rivayetiyle Hristiyanların Hz. İsa'da ifrata gitmeleri gibi Şiilerin de Hz. Ali hususunda ifrata gitmelerine işaret edilmiştir. Müşebbihe'nin de teşbihî ifadelerle sarılmaları ve

²⁶⁵ İbn Hanbel, *Fezâilu's-sahâbe*, 1: 103.

²⁶⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, 1: 159; Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *Kitabu'l-musannefi'l-ahâdis ve'l-âsâr* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1994), 6: 374; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Cu'fî Buhârî, *et-Târihu'l-kebir* (Haydarâbâd: El-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1943), 3: 281.

²⁶⁷ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 484.

²⁶⁸ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 474.

²⁶⁹ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 474.

²⁷⁰ Dirâr b. Amr, *Tahrîs*, 30.

²⁷¹ İbn Hanbel, *Fezâilu's-sahâbe*, 1: 417; İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 475.

²⁷² Şehristânî, *Milel*, 1: 28.

antropomorfik ifadeleri gerçek kabul etmeleri Yahudi antropomorfizmine benzetilmiştir.

Bir diğer rivayette ise Hz. Peygamber Hz. Ali'nin ve ashabının cennette olduğunu müjdeler. Rivayetin devamında ise onlardan bir grubu istisna eder ve şöyle der: "Yalnız seni sevdiğini iddia edenler hariç bir kavim ki İslam'ı telaffuz edip reddederler. Onlara Râfıza denilecek. Onlarla karşılaştığında onlarla mücadele et. Çünkü onlar müşriktir. Ben dedim ki (Ümmü Seleme), ey Resûlullah onların alameti nedir? Onlar ne camiye ne cemaate gelmezler. Selefte dil uzatırlar."²⁷³

Hz. Ali ve Ehl-i beyt sevgisinde aşırı gidip istismar edildiği bazı hadis kaynaklarında rivayet edilmiştir: "Ey Ali, ümmetinden Ehl-i beyt sevgimize gark olacaklar çıkacaktır. Onlardan Râfıza olarak isimlendirilen bir grup vardır ki onları öldürünüz. Muhakkak ki onlar müşriktir."²⁷⁴ Hz. Ali'ye atfedilen bir rivayette "Beni bir grup sever ta ki cehenneme girerler. Bir grup da bana buğz eder bu buğzla cehenneme girerler", dediği rivayet edilir.²⁷⁵

Ehl-i beyt sevgisinde aşırı gitmenin kınandığı bir diğer rivayette öldürülmesi gereken Rafızîlerin bir özelliği onların Ebû Bekir ve Ömer'e dil uzatmaları olarak açıklanır.²⁷⁶ Bu vb. rivayetlerde Emevîler döneminde ortaya çıkan ve Ali sevgisinde aşırıya giden Şîa fırkalarına bir gönderme olduğu açıktır.

İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde de geçen "من أذى علياً فقد آذاني" "Kim Ali'ye eziyet ederse bana eziyet eder"²⁷⁷ rivayeti Hz. Peygamber'e ait olma yönünden en kuvvetli hadislerden biridir. Lakin aynı minvalde gelen "من سب علياً فقد سبني" "Kim Ali'ye sövse bana sövmüş olur"²⁷⁸ hadis rivayeti hicrî 35'ten sonraki tarihsel duruma işaret etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber ve üç halife döneminde Hz. Ali'ye veya Ehl-i Beyt'e sövmek söz konusu değildi. Bu olgu Muaviye ve Emevîler döneminde gündeme gelen problemlerdendir.

²⁷³ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 475.

²⁷⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 7: 242; Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Kahire: Matbaatü's-Saade, t.y.), 4: 95.

²⁷⁵ لِيَجْزِي قَوْمٌ حَتَّى يَدْخُلُوا النَّارَ فِي، وَلِيُغْضِبِي قَوْمٌ حَتَّى يَدْخُلُوا النَّارَ فِي بَعْضِي İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 476.

²⁷⁶ Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ahmed b. Hanbel eş-Şeybanî Abdullah b. Ahmed, *Kitâbü's-sünne*, thk. Muhammed b. Said b. Salim el-Kahtânî, 1. Bs (Demmâm: Dâru İbni'l-Kayyim, 1986), 2: 548.

²⁷⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, 3: 483; Muhammed bin Ahmed İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân el-Müsnedü's-sahih ale't-tekâsim ve'l-envâ'*, thk. Mehmet Ali Sönmez ve Halis Aydemir (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012), 4: 189; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3: 122; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6: 374; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 6: 307.

²⁷⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, 4: 88.

Bir gün Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme Ebû Abdullah el-Cedeli'ye sizin evinizde Hz. Peygamber'e küfür mü ediliyor, diye sitem edince el-Cedeli "Allah korusun" deyince, Ümmü Seleme "Kim Ali'ye söverse bana sövmüş olur" sözünü Hz. Peygamber'den dinlediğini söylemiştir.²⁷⁹ Ashâba sövmek Şiilerin eylemi olduğundan sövmeyin, buğzetmeyin kabilinden gelen rivayetler aslında Şiilere hitap eder. Daha önce bahsi geçen "Ashabıma sövmeyiniz..." rivayeti İbn Ebû Âsım'ın *es-Sünne* kitabında (بَابُ فِي ذِكْرِ الرَّافِضَةِ أَذَلَّهُمُ اللَّهُ) "*Râfıza'nın zikri babı*"nda geçmesi²⁸⁰ bu mezhepsel arkaplanı doğrulamaktadır. Keza Hz. Ali'yi fazilette ilk iki halifeden üstün olmadığını bildiren rivayetlerin de ilk muhatabı Şiilerdir. Mezkûr aynı babda "Bana ulaştı ki bir grup beni Ebû Bekir ve Ömer'e üstün tutarlar"²⁸¹ sözünüyle başlayan rivayet de bu minvaldedir.

Ashabâ sebbetmeyi yasaklayan bir diğer rivayet şöyledir: "Allah beni seçti. Bana da ashâbımı seçti. Kim onlara söverse Allah'ın laneti onların üzerinedir..."²⁸² Hz. Aişe'nin konuyla ilgili olarak Şiileri hedef alan şu sözü nakledilir. "Onlar Muhammed'in ashâbına istiğfar etmekle emredildiler. Onlar ise onlara küfrettiler."²⁸³

73 fırka rivayetinin bir versiyonunda "73 fırkanın en dalâletlisi ve en habisi teşeyyü' ya da Şia'dır" denilmiştir.²⁸⁴ Şii inançlarından olan ricat da rivayet konularına girmiştir. Hz. Hasan'a Hz. Ali'nin rucû edeceği iddiası sorulduğunda "O yalancılar yalan söylemişler. Eğer bunu bilseydik, hanımları evlenmezdi ve mirasını paylaşmazdık"²⁸⁵ demiştir.

Sonuç olarak Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsne'd*, İbn Ebî Âsım'ın *es-Sünne*, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in *es-Sünne* gibi hadis hadis çalışmaları; keza Şehristânî'nin *el-Milel*, Ahmed b. Hanbel'in *Fezâilu's-sahâbe*, İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*, Dırâr b. Amr, *Tahrîş* gibi klasik eserlerden verilen örneklerden görüldüğü üzere Râfizi/Revâfız nisbesiyle Şia aleyhinde hadis rivayetleri variddir. Öte Şia'nın görüşlerini reddetmeye matuf rivayetler ve bab başlıkları ise o kadar fazladır ki müstakil bir literatür olacak kadar geniştir. Bu tür rivayetlerde Şia dalâletinde gösterilmiş ve öldürülmeleri istenmiştir. Bu tür rivayetlerin Hz. Peygamber'e ait olma ihtimali oldukça zayıf görünmektedir.

²⁷⁹ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 3: 121; İbn Hanbel, *Müsne'd*, 6: 324.

²⁸⁰ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 478.

²⁸¹ بلغني أن قوماً يُفضِّلُونَنِي عَلَى أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ... İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 478.

²⁸² إِنَّ اللَّهَ اخْتَارَنِي، وَاخْتَارَ لِي أَصْحَابًا، فَجَعَلَهُمْ لِي وَرَثَةً وَأَصْنَاةً وَأَصْنَهَارًا، فَمَنْ سَبَّهُمْ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ

أَجْمَعِينَ، لَا يَقْبَلُ مِنْهُمْ صَرْفٌ، وَلَا عَدْلٌ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 483.

²⁸³ أَمُرُّوْا بِالِاسْتِغْفَارِ لِأَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَيُؤْتِيَهُمْ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 484.

²⁸⁴ وَأَنَّ مِنْ أَصْلَافِهَا وَأَخْبِيَّتِهَا مَنْ يَتَّبَعُ، أَوْ الشَّيْعَةَ İbn Ebî Âsım, *Sünne*, 2: 481.

²⁸⁵ İbn Hanbel, *Müsne'd*, 1: 411; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 3: 157.

6. Cehmiyye

İslâm tarihinde ilk ortaya çıkan fırkalardan biri olan Cehmiyye, kelâm ve felsefe ile meşgul olanları ve zenâdîka ithamını da içeren bir anlam içeriyordu.²⁸⁶ Adından anlaşılacağı üzere Cehmiyye'nin, kurucusu Cehm b. Safvân'dır. Hadis edebiyatında Cehmiyye ve mezhebin kurucusu Cehm b. Safvan şiddetle eleştirilmiştir. Keza klasik kaynaklarda Cehm ve Cehmiyye küfürle itham edilmiştir. Cehmiyye'nin geleneksel inanca oldukça ters görüşlere sahip olması şiddetli bir tepki hareketini doğurmuş görünmektedir.

Mezhepler tarihinde ve hadis edebiyatında ideolojik kamplaşma içerisinde en fazla abes fikirlerin sahibi olduğu imajı verilen şahıs Cehm'dir. Örneğin Buhârî Sümenilerden (Budist) biriyle girdiği bir tartışmadan sonra Cehm b. Safvan'ın 40 gün namaz kılmadığını,²⁸⁷ Kur'ân'ı iyi bilmediğini nakleder.²⁸⁸ Keza Cehm'in bir ayeti dinledikten sonra "Muhammed hiç de zeki değilmiş" dediğini rivayet etmiştir. İstivâ ayeti için Cehm'in "Vallahi, imkânım olsaydı bu ayeti Mushaf'tan kazırdım, dediği rivayet edilir. Cehm'in Kur'ân'ın hâdis olduğu fikrini, Ali b. el-Medîni 'Allah konuşmaz' olarak anlar ve şöyle der: "Allah'ın çocuğu var diyen, Allah konuşmaz diyenden daha kâfirdir."²⁸⁹ Cehm Kasas suresini dinlediğinde "Bu ne biçim şey! Bir kısra bir yerde anlatılıyor, tamamlanmıyor, başka yerde yine zikredilip tamamlanmıyor," dedi ve Kur'ân'ı odasından fırlattı, sonra üzerine basarak çiğnedi."²⁹⁰

Cehmiyye Allah'ın sıfatlarını reddedenlerdir.²⁹¹ Bid'atin kökeninin Revâfız, Havâric, Kaderiyye ve Mürcie olduğu söylendiğinde Abdullah b. Mübârek'e Cehmiyye'nin neden adının geçmediği sorulunca "onlar ümmet-i Muhammed'den değiller, biz Yahudi ve Hristiyanların sözlerini anlatırız fakat Cehmiyye'nin sözlerini anlatamayız" demiştir.²⁹² Bir kısım Ahmed b. Hanbel ashâbı Cehmiyye'yi kafir sayıp 72 fırkaya bile dahil etmiyordu.²⁹³ Süfyân b. Uyeyne ve diğer hadisçiler "Cehmilerle beraber oturmayın ve sözlerini dinlemeyin"

²⁸⁶ Şerafettin Gölcük, "Cehmiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 7: 234.

²⁸⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Cu'fi Buhârî, *Hadis-i Şerifler Işığında İlahi Kelâmın Müdafası* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1992), 16.

²⁸⁸ Buhârî, *Halku ef'âli'l-'ibâd*, 16.

²⁸⁹ Buhârî, *Halku ef'âli'l-'ibâd*, 16.

²⁹⁰ Buhârî, *Halku ef'âli'l-'ibâd*, 26.

²⁹¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed Askalânî İbn Hacer, *Hedyü's-sârî mukaddimetu Fethi'l-bârî* (Kahire: Dârü'r-Reyyan li't-Türas, 1986), 459.

²⁹² İbn Hanbel, *er-Red ale'l-Cehmiyye*, 8.

²⁹³ İbn Hanbel, *er-Red ale'l-Cehmiyye*, 8.

tavsiyesinde bulunuyorlardı.²⁹⁴ Abdurrahman b. el-Mehdi Cehmilerden birinden miras düşse o mirası haram kabul edip reddedeceğini söylüyordu.²⁹⁵

İsmail b. Ebi Üveys Cehmiyye'ye Irak zındıkları diyordu.²⁹⁶ Buhârî “Benim için ha bir Cehmî ve Râfîzî'nin arkasında, ha bir Yahudi ve Hristiyan'ın arkasında namaz kılmanın farkı yoktur. Bunlara selam verilmez, hasta ziyaretine gidilmez, kız alıp verilmez, şehadetleri kabul edilmez, kestikleri yenilmez” demiştir.²⁹⁷ Cehm'i tekfir edip katline fetva veren Buhârî, benzer rivayetleri Abdullah b. İdris, Hafs b. Ğiyas, Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. el-Cerrâh'dan da aktarmıştır.²⁹⁸

Ali b. el-Medinî, “Merisî (ö. 218/833) ve ashâbından sakının, çünkü onların sözleri zındıklığa götürmektedir. Ben onların üstadı Cehm ile de konuştum. Gökte bir Allah olduğunu ispat etmedi” demiştir.²⁹⁹ Buhârî'nin rivayetine göre Vekî' mezhepler arasında şerliden en şerliye doğru şöyle bir sıralama yapmıştır: “Kaderiyye, Rafıza (Şia), Haruriyye (Hâricîler), bunların en şerlisi ise Cehmilerdir.”³⁰⁰

Benzeri tenkitler Cehmiyye kaybolduktan yüzyıllar sonra da devam etmiştir. Cehm'i din düşmanı olarak gösteren rivayetlerle Cehm hakkındaki diğer rivayetler mukayese edildiğinde aralarında uyumsuzluğun olduğu tespit edilebilir. Nitekim Emevîler'e karşı halkı Kur'an ve Sünnet'ten ayırmamaya çağıran Hâris b. Süreyc'in kâtibi ve yardımcısı olarak siyasî olaylarda fikren ve fiilen önemli rol oynayan, hitabetiyle insanları etkileyen, anlaşmazlıklarda hakemlik yapan ve bir mütefekkir olduğu anlaşılan Cehm³⁰¹ ile yukarıda geçen Cehm arasındaki fark, muhtemelen taassuptan dolayı onun şahsiyetini kötü göstermeye matuf rivayetlerden kaynaklanmaktadır. Kur'an'ı ayağıyla çiğneyip fırlatan bir kimsenin imajıyla İslam düşüncesinde müstakil bir yeri olan ve hakkında yüzyıllar boyunca müstakil kitaplar yazılan bir ekolün öncüsü imajı birbirleriyle bağdaşmamaktadır.

Akaid ve kelâm kitaplarının nerdeyse tamamında Cehmiyye'nin görüşleri yerilmiştir. Bu hususta zaman zaman hüccet için bazı

²⁹⁴ Buhârî, *Halku ef'âli'l-'ibâd*, 19.

²⁹⁵ Buhârî, *Halku ef'âli'l-'ibâd*, 21.

²⁹⁶ Buhârî, *Halku ef'âli'l-'ibâd*, 17.; Câbirî'ye göre ise 'Irak zındıkları' ile kastedilen Mu'tezile'dir. Bkz. Muhammed Âbid Câbirî, *Arap-İslâm Aklının Oluşumu* (İstanbul: Kitabevi, 2001), 125.

²⁹⁷ Buhârî, *Halku ef'âli'l-'ibâd*, 22.

²⁹⁸ Buhârî, *Halku ef'âli'l-'ibâd*, 28.

²⁹⁹ Buhârî, *Halku ef'âli'l-'ibâd*, 16.

³⁰⁰ Buhârî, *Halku ef'âli'l-'ibâd*, 28.

³⁰¹ Şerafettin Gölcük, “Cehm b. Safvân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 7: 233.

naslara başvurulmuştur. Mesela Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-ebzat* adlı eserinde "Kabir azabını ben bilmiyorum" diyenlerin Cehmiyye'den olup kafir olduğu ifade edilerek bu hususta bazı ayetler ile Ebû Hanîfe'nin naklettiği rivayet edilen "ümmetimin en kötülerini ben cehenneme girmeksizin cennetteyim, diyenlerdir" hadis rivayeti aleyhte delil olarak kullanılmıştır.³⁰²

Sahih-i Buhârî'de Cehmiyye/Cebriyye kelimesinin geçtiği bir rivayet yoktur. Yalnız birçok başlıkta ve bablar altındaki hadislerle Cehmiyye mezhebine reddiyeler yapılmıştır. *Sahih-i Buhârî*'nin Tevhid bölümü müstemlî nüshasında "*kitabu't-tevhid ve Cehmiyye ile diğerlerini red kitabı*" (كتاب التوحيد والرد على الجهمية وغيرهم) olarak yazılmış, kitabın Cehmiyye ve diğer mezheplere reddiye olduğu başlıkta da açıkça ifade edilmiştir.³⁰³ Şarihlerin de ikrar ettiği gibi ³⁰⁴ bab başlıklarından da anlaşılacağı üzere kitabu't-tevhidin Cehmiyye'ye Kaderiyye'ye (Mu'tezile) reddiye mahiyetinde olduğu mülahaza edilmiştir. İbn Battâl, Buhârî şerhinde Cehmiyye'ye yedi hususta reddiyede bulunmuştur.³⁰⁵ Keza kader gibi Cehmiyye'nin tartışmaya dahil olduğu konularda da Cehmiyye ilgili bablarda reddedilmiştir. Mesela *Sahih-i Buhârî*'deki "*Allah onların yaptıklarını en iyi bilendir*"³⁰⁶ ayeti babının fiiller meydana gelinceye kadar Allah'ın bilemeyeceğini iddia eden Cehmiyye'yi reddetmek gayesiyle konulduğu açıklanmıştır.³⁰⁷

Hadis kitaplarında genelde sünen bölümlerinde mesela *Ebû Davûd*'da ele alınan "*heva ehline uzak kalmak ve onlardan nefret etmek, heva ehline selam vermemek*"³⁰⁸ vb. başlıklarda genelde ilk kastedilen mezhep Cehmiyye'dir. Örneğin *İbn Mâce*'de "*Cehmiyye'nin inkâr ettiği şeyler hakkında bab*" başlığı altında Cehmiyye'ye reddiye mahiyetinde 26 hadis sıralanmıştır. Bu hadislerde Allah'ın rahatça görüleceği, Allah'ın kulların bazı hallerine güldüğü, Allah'ın mahlukatı yaratmadan önce bulut üstünde olduğu, arşının da su üzerinde olduğu, kıyamette hesapta müminlerin Allah ile özel olarak (necvâ) konuşacağı, Allah'ın cennetliklere selam verip konuşacağı, herkesin Allah ile tercümansız konuşacağı, Allah'ın her sesi, fısıltıyı

³⁰² شرار أمتي يقولون أنا في الجنة دون النار Nu'man b. Sabit Ebû Hanîfe, *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*, trc. Mustafa Öz (İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981), 56.

³⁰³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13: 344.

³⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13: 344-346.

³⁰⁵ Ebû'l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik el-Kurtubi İbn Battâl, *Şerhu Sahih-i Buhari* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000), 11: 550-552.

³⁰⁶ Buhârî, "Kader", 3.

³⁰⁷ Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b Ahmed b Musa el-Hanefi Aynî, *'Umdetü'l-kârî şerhi Sahih-i'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 23: 149.

³⁰⁸ Ebû Davûd, "Sünen", 3, 4.

işittiği ifade edilir.³⁰⁹ Allah'ın yedi semanın üstünde olan denizin üstünde olan 8 büyük meleğin üstünde olan arşın üstünde olduğu vurgulanır. Her kısım arasındaki mesafe 71-72 yahut 73 yıldır. Mezkûr konuların tamamının Ehl-i sünnet ile Cehmiyye arasındaki ihtilafı konular olduğu dikkat çekmektedir. Mezkûr hadislerde Cehmiyye'nin nispeten soyut Allah anlayışına karşı faal, mekânı olan, müdahale eden bir Allah anlayışı vurgulanır. Mesela bir hadiste bütün kalplerin Allah'ın iki eli arasında olduğu ifade edilir.³¹⁰ Kur'an'ın Allah'ın kelâmı olduğu vurgulanarak halku'l-Kur'an tartışmasında Ehl-i hadis'in yaklaşımı müdafa edilmiş olmaktadır.

Ebû Dâvûd'da Cehmiyye hakkında bab'ında 8 hadis rivayetiyle Cehmiyye'ye reddiye yapılmıştır. Hadislerde "Allah'ı kim yarattı?" şeklinde cevabı zor soruları soranlara karşı sola tükürülüp "ona iman ettim" denilerek şeytandan Allah'a sığınılması tavsiye edilir.³¹¹ Bu rivayetlerle Cehmiyye'nin akıl çelen sorularla halkın imanını çaldığına işaret edilmiştir. Sonraki hadislerde Cehmiyye'yi reddetmek için Allah'ın arşın üstünde olmasına dair rivayetlere yer verilir. Semayı detaylı olarak katlarını ve büyüklüklerini açıklayan bir kısım hadislerle Allah'ın maddi anlamda arşın üstünde olduğuna vurgu yapılır.³¹² *Ebû Dâvûd'da* bir sonraki bab "*Allah'ın görülmesi hakkında*",³¹³ babının gelmesinin sebebi yine görülmeyi kabul etmeyen Cehmiyye'yi ve diğer mezhepleri reddetmek içindir. Ayrıca "*Cehmiyye'nin reddedilmesi babı*",³¹⁴ ile Cehmiyye'nin Allah anlayışı reddedilmiştir. Hakeza "*kabirde sorgu ve kabir azabı babı*"³¹⁵ ile dalâletine işaret edilen mezheplerden biri de Cehmiyye'dir. Zira daha önce işaret ettiğimiz üzere Ebû Hanîfe'den rivayet edildiğine göre "kabir azabını ben bilmem" diyenler Cehmiyye'dendir.³¹⁶

Cehennemden bir hurmayla da olsa korunmayı tavsiye eden rivayetin sonunda³¹⁷ Vekî'nin rivayet hakkında "Burada Horasanlılardan her kim varsa bu hadisi Horasan'da aktarmak suretiyle Allah'ın rızasını kazansın. Çünkü Cehmiyye mezhebi, Allah'ın kullarıyla konuşmasını inkâr etmektedir" dediği nakledilir.³¹⁸ Bu ifadenin sebebi rivayette "Hepinizle kıyamet günü mutlaka

³⁰⁹ İbn Mace, "Mukaddime", 13.

³¹⁰ İbn Mace, "Mukaddime", 13.

³¹¹ Ebû Davûd, "Sünnet", 19.

³¹² Ebû Davûd, "Sünnet", 19.

³¹³ Ebû Davûd, "Sünnet", 20.

³¹⁴ Ebû Davûd, "Sünnet", 21.

³¹⁵ Ebû Davûd, "Sünnet", 27.

³¹⁶ Ebû Hanîfe, *Beş Eser*, 55.

³¹⁷ Tirmizî, "Kıyamet", 1, "Zühd", 37; Buhârî, "Zekât", 10, "Edeb", 34, "Rikâk", 31, "Tevhid", 36; İbn Mace, "Mukaddime", 13; Müslim, "Zekât", 66-70.

³¹⁸ Tirmizî, "Kıyamet", 1.

konusacaktır ve arada tercüman da bulunmayacaktır” cümlesinin geçmesi sebebiyledir. Bütün hadis kitaplarında birçok hadis rivayetinde dile getirilen Allah’ın semaya nüzül etmesine Ehl-i sünnet’in keyfiyetsiz olarak iman ettiği vurgulanarak Cehmiyye’nin bu tür rivayetleri reddettiği ifade edilmiştir.³¹⁹ Çünkü Cehmiyye’ye göre Allah, Adem’i eliyle yaratmamıştır. Cehmiyye el kelimesine mecazen güç ve kuvvet anlamı veriyordu.³²⁰

Cehmiyye’yi red ve tekfir etmeye dair müstakil eserlerin sayısı bir hayli fazladır. Zaten Ehl-i ilim/Ehl-i hadis’in ekseriyeti Cehmiyye’yi red başlığı altında kitaplar kaleme almışlardır.³²¹ Bu sahada Buhârî’nin *Halku ef’ali’l-ibad ve’r-red ale’l-Cehmiyye ve ashâbi’t-ta’til*, (*Hadis-i Şerifler Işığında İlahi Kelâmın Müdafaası*) adlı eseri en meşhur teliflerden biridir. Hakeza bu hususta İbn Ebî Hâtim, Ahmed b. Hanbel, Nuaym b. Hammâd, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Kuteybe, Dârimî ve İbn Teymiyye’nin Cehmiyye’ye reddiye mahiyetindeki telifleri ilk akla gelen önemli çalışmalardandır. Dârimî’nin *er-Red ale’l-Cehmiyye*’si 150’den fazla hadis ihtiva etmektedir.³²² Böylelikle ilk dönem hadisçileri ve Ehl-i sünnet alimleri onulmaz fikir farkından dolayı Cehmiyye’ye şiddetle muhalefet etmişlerdir. Bu muhalefet bir literatür oluşturacak seviyededir. Cehmiyye’yi reddeden hadis kitapları ve itikadi eserlerdeki hadislerin ekserisi mezhebi kötülemekten ziyade fikirlerini nakzeta matuftur. Verilen rivayetler genelde delil olma yönünden iptidai bir seviyededir, zaman zaman verilen rivayet veya ayetin delil olma yönünden bağlantısını kurmak zor olmaktadır.³²³

Sonuç

Hiz. Peygamber’in vefatından sonra, bilhassa Hiz. Osman’ın hilafetin ikinci altı yıllık döneminden itibaren baş gösteren iç karışıklıklar, kaos, kargaşa ve savaşlar sonucu ortaya çıkan fırkalar, genel bir tavır olarak kendilerini hak muhaliflerini bâtıl göstermek adına mezhebi bir taassupla hareket edebilmişlerdir. Bu bağlamda birbirlerini sapıklıkla hatta küfürle itham etmişlerdir.

Hadis kaynaklarında fırkalara dair aktarılan rivayetlerden, mezhepler arasındaki çatışmaların kahir ekseriyetinin siyasal çekişmelerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim mevzuât kitaplarında imamet, hilafetle ilgili yer alan rivayetlerin sayısı

³¹⁹ Tirmizî, “Zekât”, 28.

³²⁰ Tirmizî, “Zekât”, 28.

³²¹ Ebû Saîd Osman b. Saîd ed-Dârimî, *er-Red ale’l-Cehmiyye*, thk. Ebû Asım eş-Şevâmî el-Eserî, 1. Bs (Kahire: el-Mektebetu’s-Şâmiyye, 2010), 5.

³²² Dârimî, *er-Red ale’l-Cehmiyye*, 226-237.

³²³ Örneğin Buhârî, “Tevhîd”, 34.

oldukça fazla bir yekundur. Dolayısıyla ilgili hadisler aynı zamanda Hâricilik, Şîa gibi siyaset orijinli mezheplerle ilgili rivayetlerdir.

Hadis edebiyatında gelecekte haber veren apokaliptik rivayetler hadis edebiyatının önemli konularından birini teşkil eder. Nitekim fiten-melâhim, *câmi'* türünün sekiz ana bölümünden biridir. Apokaliptik rivayetlerin bir bölümü fırka/itikadi mezheplerle ilgili rivayetlerdir. Mezhepler Hz. Peygamber döneminde var olmadığı için bu tür hadisler aynı zamanda bazı kehanetleri barındırmaktadır. İçinde bir mezhep adının veya sıfatının zikredildiği bazı hadis rivayetleri, *Kütüb-i sitte* dâhil olmak üzere ana hadis kaynaklarında yer bulmuştur.

Kendi mezhebinin görüşünü tahkim amacıyla hadis uydurmada veya Hz. Peygamber'in otoritesini suistimal etmede ilk defa hangi mezhebin hamle yaptığı konusunda genellikle Şîa'nın adı geçer. Kanaatimizce tarihi olayların da delaletiyle bu itham ya da iddia doğru görünmektedir. Hadis uydurmada ve bu hadisleri ideolojileri doğrultusunda yorumlamada daha çok Şîa'nın adı geçer. Hadis uydurmaların Şîilerin merkezi olan Kûfe ve Irak'ta yoğunlaşmasından dolayı bu bölgelerin hadis rivayetinde kötü bir şöhreti olmuştur. Irak menşeli hadisler Hicaz tarafından desteklenmedikçe değer görmemiştir. Uydurulan hadisler halk arasında dolaşmaya başlayınca etki-tepki kanunu gereği diğer mezheplerin de bu yarışa dâhil olduğu söylenebilir. Neticede mezhepler hadisleri kendi mezhebi görüşlerinin doğruluğu, muhaliflerinin ise sapkınlığı yönünde yorumlama yoluna gitmişlerdir.

Hâriciler, Mürcie, Kaderiyye hakkında sahih hadis kitapları ve sünenlerde hadislerin var olması, öte yandan Ehl-i sünnet ve Ehl-i hadis hakkında işareten bazı rivayetlerin mevcudiyeti bu konuda gelen hadis rivayetlerinde bir manipülasyonun varlığına işaret etmektedir. Öte yandan hadis senet sistemi ve cerh-ta'dil engeline rağmen bu nev rivayetlerin Kütüb-i sitte, kelâm ve tarih kitaplarına sızabilmesi mezhepler arasında siyasî, içtimaî ve ilmi boyuttaki mücadelenin sert geçtiğini gösterir.

Genel olarak hadis münekkikleri, mezhepler ve kurucuları hakkında varid olan rivayetleri de mevzû saymışlardır. Bir mezhebin adının açıkça verilerek hedef alındığı ağır ifadeler barındıran rivayetlerin Hz. Peygambere ait olma ihtimali düşüktür. Ya da sözleri bu şekliyle Hz. Peygamber söylememiştir. Ya da sözlerin bağlamı değiştirilerek mezhepler hedef gösterilmiştir. Mevcut bir rivayeti bağlamından kopararak ve bazı tasarruflar yaparak istenilen anlamı kazandırma en çok başvurulan yollardan biridir.

Sünnî hadis literatüründe mezhepler hakkındaki Hz. Peygamber'e ve sahâbeye dayanan rivayetler hadis edebiyatında fırka/mezhep olgusunun da manipüle edilen konulardan olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'den sonra oldukça geç bir dönemde oluşmaya başlayan mezhepler hakkında varid olan bu rivayetler bir problem olarak günümüze kadar gelmiştir. Öte yandan ilk dönemlerdeki mezhebî tartışmaların nasıl yaşandığına ve dönemin zihin dünyasına dair hayati bilgiler taşımaktadır.

Kaynakça

- Abdullah b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ahmed b. Hanbel eş-Şeybanî. *Kitâbü's-sünne*. Thk. Muhammed b. Said b. Salim el-Kahtânî. 1. Bs, 2 Cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Kayyim, 1986.
- Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî. *Şerhu'l-usuli'l-hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi (Mu'tezile'nin Beş Esasının Açılımı) (metin-çeviri)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî - Belhî, Ebu'l-Kâsım - Cuşemî, Hâkim el-. *Fadlû'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile*. Thk. Fuâd Seyyid. 2. Bs. Beyrut: el-Ma'hedu'l-Almaniyyu li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, 2017.
- Aclûnî, Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs amma iştehere mine'l-ehâdis*. 2 Cilt. Haleb: Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, t.y.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*. Trc. Halil İbrahim Kutlay. 6. Bs. İstanbul: İnkılab Yayınları, 2015.
- Aras, M. Özgü. "Hammâd b. Ebû Süleyman". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15: 484-486. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb. *Şerefu ashâbi'l-hadis*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1972.
- Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temimî. *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-naciye minhum*. Thk. Muhammed Osman el-Huş. Kahire: Matbaatu İbn-i Sînâ, t.y.
- Barlak, Muzaffer. *İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Anlayışları - I- Eş'arîler*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim Cu'fî. *Hâşiyetu Sahihî'l-Buhârî/Ebü'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî Sindi*. y.y., t.y.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Cu'fî. *et-Târihu'l-kebir*. 8 Cilt. Haydarâbâd: El-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1943.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Cu'fî. *Hadis-i Şerifler Işığında İlahi Kelamın Müdafaası*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1992.

Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslâm Aklının Oluşumu*. İstanbul: Kitabevi, 2001.

Çam, Süleyman. “Kütüb-i Tis'a'da Hâricilerle İlgili Olduğu Zannedilen Hadislerin Tespiti ve Değerlendirilmesi”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 90 (Mart 2019): 300-320.

Darimî, Abdullah b. Abdurrahman ed-Darimî es-Semerkandî. *Sünen-i Dârimî*. Thk. Fevvez Ahmed Zumerli, Halid es-Seb' el-Uleymî. 2 cilt. Karaçi: Kadimî Kütübhane

Dârimî, Ebû Saîd Osman b. Saîd ed-. *er-Red ale'l-Cehmiyye*. Thk. Ebû Asım eş-Şevâmî el-Eserî. 1. Bs. Kahire: el-Mektebetu's-Şâmiyye, 2010.

Dirâr b. Amr, Dırar b. Amr el-Ğatafânî. *Kitabu't-Tahrîş*. Ed. Hüseyin Hansu. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.

Dirâr b. Amr, Ebû Amr el-Gatafânî el-Kûfî. *Kitabu't-Tahrîş İlk Dönem Siyasi ve İtikadi İhtilaflarında Hadis Kullanımı*. Trc. Mehmet Keskin. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.

Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. 5. baskı. İstanbul: Beyan Yayınları, 1987.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî. *Kitâbü's-sünen=Sünenu Ebû Davud*. Ed. Muhammed Avvâme. Cidde: Darü'l-kible li's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1998.

Ebu Dâvûd, Süleyman b Eş'as b İshak el-Ezdî es-Sicistanî. *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*. Trc. İsmail Lütü Çakan. 17 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987.

Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sabit. *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.

Ebû Nuaym İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Kahire: Matbaatü's-Saade, t.y.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevi Ezdî. *Kitabu'l-İmân*. Ed. Muhammed Nâsıru'd-din Elbânî. 1. Bs. Riyad: el-Mektebetü'l-Maârif, 2000.

Erul, Bünyamin. *Hadislerin Dili: İlk Hadis Belgesi Hemmâm'ın Sahifesi -Tertip, Terceme, Yorum* (versiyon 4). 4. Bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

Eş'arî, Ebû'l-Hasan b. Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilafü'l-musallîn*. Thk. Naim Zarzûr. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1990.

Evzâî, Abdurraman b. Amr. *Sünen-i Evzâî*. Trc. Pekcan Ali - Küskü Davut - Mişe Mehmet Ali. 1. Bs. Konya: Armağan Kitap, 2012.

Gölcük, Şerafettin. "Cehm b. Safvân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Gölcük, Şerafettin. "Cehmiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7: 234-236. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nisâbüri. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Hâlimî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen Cürcânî el-. *el-Minhâc fi şuabi'l-îmân*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979.

Hansu, Hüseyin. *Mu'tezile ve Hadis*. 1. Bs. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2004.

Haydar Hatipoğlu. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. 10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982.

İbn Ebî Âsım, Ebu Bekir b. Ebî Âsım eş-Şeybânî. *Kitâbü's-sünne*. Thk. Muhammed Nâsiru'd-din Elbânî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed. *Kitabu'l-musannef fi'l-ahâdis ve'l-âsâr*. 15 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1994.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî*. Thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz - ve Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 13 Cilt. Kahire: Dârü'r-Reyyan li't-Türas, 1987.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî. *er-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdika*. Thk. Sabri b. Selâme Şahin. Riyad: Dârü's-Sebât, 2003.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî. *Fezâilu's-sahâbe*. Thk. Vasiyullah Muhammed Abbas. 1. Bs, 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî. *Müsned*. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1995.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zahirî. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. Ed. Ahmed es-Seyyid Seyyid Ahmed Ali. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetu't-tevfikiyye, t.y.

İbn Hibbân, Muhammed bin Ahmed. *Sahihu İbn Hibbân el-Müsnedü's-sahih ale't-tekâsim ve'l-envâ'*. Thk. Mehmet Ali Sönmez - ve Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. *Siret-i İbn-i Hişam Tercemesi: İslam tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dineverî. *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis* (versiyon 2). Ed. Muhammed Muhyiddin el-Asfar. 2. Bs. Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, 1999.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî. *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*. Ed. Muhammed Muhyiddin el-Asfar. 2. Bs. Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, 1999.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî. Sünenu İbn Mace. y.y., t.y. İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Beyânu telbîsi'l-Cehmiyye fî te'sîsi bid'ahimi'l-kelâmiyye*. 10 Cilt. Riyad: Mecma'u Melik Fahd, 2005.

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Minhâcû's-sünneti'n-nebeviyye*. Ed. Muhammed Reşad Salim. 9 Cilt. Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986.

İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *Fezâilu Beyti'l-Makdis*. 3. Bs. Beyrut: Dâru'l-Âfâku'l-Cedide, 1980.

Kalhâtî, Ebû Said Muhammed b. Said Ezdî. *el-Keşf ve'l-beyan*. Tunus: el-Camiatü't-Tunisiyye Merkezü'd-Dirasat ve'l-Ebhas ve'l-İktisadiyye ve'l-İctimaiyye, 1984.

Kandemir, M. Yaşar. "Câmi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7: 94. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kastallânî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed. *İrşâdû's-sârî li-şerhi Sahihi'l-Buhârî*. 4. Bs, 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.

Köktaş, Yavuz. "Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/2 (2003): 113-143.

Kubat, Mehmet. *İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2014.

Kutlu, Sönmez. *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler (Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi)*. Ankara: Kitabiyat yayınları, 2002.

Malatî, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman. *et-Tenbîh ve'r-red 'alâ ehli'l-ehvâ ve'l-bida'*. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1968.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyârî. *Muvatta'*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1997.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b Muhammed b Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî. *Kitâbü't-Tevhid*. Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1986.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim*. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. Sünenü'n-Nesâî. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y.Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Nûrî en-. *Sahihu Müslim bi şerhi'n-Nevevî*. 18 Cilt. Müessesetü Kurtuba, 1994.

Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Rebi' b. Habîb, el-Ferâhîdî. *el-Câmiü's-sahih müsnedü'l-İmam er-Rebi' b. Habîb el-Ferâhîdî min ulemai'l-karni's-sani li'l-hicrî*. 1. Bs. Umman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2011.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-Leâli'l-masnû'a fî'l-ehâdisi'l-mevzû'a*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takribi'n-Nevevî*. Ed. Abdülvehhab Abdüllatif. 2 Cilt. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1959.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-. *er-Risâle: (İslâm Hukukunun Kaynakları)*. Trc. Abdulkadir Şener - İbrahim Çalışkan. 4. Bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî. *el-Muvâfakât*. 6 Cilt. Huber: Dâru İbn Affan, 1997.

Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. Thk. Emir Ali Mehnâ - ve Ali Hasan Fâûr. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2001.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. 2. Bs. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1984.

Teftâzânî, Mes'ûd b. Ömer et-. *Şerhu'l-akâid*. Trc. Süleyman Uludağ. 4. Bs. İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmiü's-sahih=Sünenü't-Tirmizi*. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1978. Üzüm, İlyas. "Kaderiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24: 64-65. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Yavuz, Y. Şevki. "Ehl-i sünnet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10: 525-530. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Müntekâ min minhâci'l-i'tidâl fî nakzi kelâmi ehli'r-rufz ve'l-i'tizâl*. Thk. Muhibbuddin el-Hatib. 3. Bs. Riyad: İdaretü'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1992.

Summary

This article aims to determine the hadith narrations about sects in hadith literature and to interpret these hadith narrations. In this article, the hadiths, which are called the sect in the sources or the characteristics of the Muslim groups, will be taken into account and the narrations about the Kharijites, Mu'tazila, Murjie, Shia and Cehmiyya sects will be discussed and evaluated.

During the time of the Prophet Muhammad, verses of the Qur'an were written and preserved on primitive writing materials such as bone and leather. Likewise, Muslims gave special importance to memorizing the Qur'an and recited it during prayers. This has enabled the Qur'an to come to the present day in its original form without any deterioration. Based on a verse in the Qur'an, Muslims also believe that the Qur'an is protected by Allah.

Hadith the words of the Prophet and all the news attributed to him. In Islam, the words of the Prophet Muhammad are considered the second source of religion after the Qur'an. However, the hadith classics It was not written in the time of the Prophet. The writing of hadith classics is a process that takes three centuries. For example, the most famous book of Sunni hadith literature is Bukhari's (256/870) Sahîh-i Bukhari and it was written in the middle of the third century.

There are two main reasons why hadiths were not written in the time of the Prophet Muhammad. The first is the prohibition of writing for fear of mixing the hadiths with the Qur'an, and the second reason is the weak writing culture. At the end of the Tabiun period (between 30-170 AH), the sects of Kharijites, Shia, and Qadariya emerged and the views of these sects began to spread. In other words, orthodox Sunnism did not like this situation. Thinking that the religion would be corrupted, They focused on writing the news from the Prophet. In the second period, importance was given to the classification of these articles according to their subjects. On the other hand, as in the

example of Evzai (157/774), some hadith supporters did not like the writing of hadiths.

There is about a century between the death of the Prophet and the writing down of the hadiths transmitted by oral tradition. However, the first groups and sects in Islam were started to appear 35 years after the death of the Prophet. The first sects to emerge are Kharijite, Shia, Kaderiyye and Murjie. In this period, hadiths were not fully written yet.

The sects that emerged as a result of political turmoil, chaos, turmoil and wars among Muslims were able to act with a sectarian bigotry in order to make their opponents of right appear false as a general attitude. In this context, they accused each other of perversion and even blasphemy.

Sects have attempted to prove that they are on the right path and others are on the wrong path. As a result of this effort and in order to spread their views in the society, they claimed that they were on the way of the Prophet and his companions. For this proof, hadiths and narrations were transmitted from the Prophet and his companions. Likewise, sects have given weight to the narrations dating back to the Prophet in order to base their views on a religious basis. As a result, many hadiths that do not belong to the Prophet have emerged.

Since the emergence of false hadiths was before the writing of the hadiths, it became difficult to detect them. In this period, hadiths were transmitted by oral tradition. Hadith supporters started a campaign to record the hadiths in order to prevent this situation. This campaign was met by the public, and hadith classics emerged in the third century Hijri, the golden age of hadith literature. At the same time, the mihna events that took place at the beginning of the third century A.H. were a period when ideological polarizations and sectarian conflicts were experienced, and the Ahl-i hadith were also deeply influenced. Ibn Hajar al-Asqalani (852/1449) attributes the reason why hadiths were written in the second century to the emergence of sects such as Kharijite, Shia, Qadariyye, Murjie and states that the necessity of writing hadiths emerged after these schools started using hadiths.

The authenticity of the hadith about the sects that started to form after the intestine wars that took place approximately 25-26 years after the death of the Prophet is generally controversial. The hadith about the sects that started to form in a very late period after the Prophet have survived to the present day as a problem.

Religious sects generally tried to prove that they were on the right path and others on the wrong path. As a result of this effort, hadiths

related to sects found a place in hadith books and books where sectarian defenses were made. While this shows the extent of some manipulations in the hadith narrations, it also points to the violence of the struggle between the sects.

The sects of İslam it is a general attitude that they refer to the narrations based on the Prophet and the his companions. Some of these hadiths were accepted as 'sahih' (authentic) and 'hasan' (good) by some hadith scholars. The desired meaning has been tried to be given to such hadiths in various ways. In the Sunni hadith literature, naturally, the effects of the Ahl as-sunnat ve'l-jamaat sect, and in particular, the Ahl-i hadith understanding.

Saying that a sect was on the path of the Prophet, hadiths and transmissions from the Companions caused a reaction, and other sects began to search for hadiths and narrations. This race and struggle seems to have resulted in some hadith fabrications. It is unlikely that the narrations that are prophesied by the name of the sect are authentically belonging to the Prophet. In general, hadith critics also reject the rumors about sects and their founders as lies.

From the narrations about the sects in the hadith sources, it is understood that most of the conflicts between the sects stem from political conflicts. As a matter of fact, the number of narrations about the imamate and caliphate in the mawzûat books is quite high. Therefore, the related hadiths are also narrations about political origin sects such as Kharijite and Shia.

Some hadith narrations in which a sect's name or adjective is mentioned have been found in the main hadith sources such as Kutub-i sitte. The existence of hadiths in authentic hadith books and Sunan about Kharijites, Murjiah, Qadariyye, and the existence of some narrations praising Ahl as-Sunna and Ahl al-Hadith indicate the existence of a manipulation in hadith narrations on this subject.

It is unlikely that the narrations, which contain heavy expressions that explicitly target the name of a sect, belong to the Prophet. Or the Prophet did not say the words in this way. Or the sects were targeted by changing the context of the words. It is one of the most used ways to gain the desired meaning by breaking an existing narration out of its context and making some savings. These rumors about the sects that started to form quite late after the Prophet have survived to the present day as a problem. In general, hadith critics considered the rumors about sects and their founders to be fabricated.